

ԻՈՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ
ՍՏՐԻԱՐԶՈՒԹԵՄՆ
ՀԱՅՈՓ
ՆՐՈՒՍԱԳԷՄԻ

Ծ ՏԵՐԻ

Ը-Թ

1976

Ն
246

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱՂԵՍԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

1976

Օգոստոս - Սեպտեմբեր

Թիւ 8 - 9

1976

August - September

No. 8 - 9

S I O N

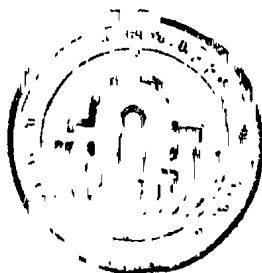
VOL. 50

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press
Jerusalem

ԱԼԵՔՍ ԵՒ ՄԱՐԻ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
ԺԱՌԱՆԳԱԽՈՐԱՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ԵՒ ԸՆԺԱՅԱՐԱՆԻ
ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՆՈՐ ՏԱՐԵՇՐՋԱՆԸ

Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան բազմադարեան պատմութեան մէջ մասնաւոր տեղ մը պիտի գրաւէ ապահովաբար 14 Սեպտեմբեր 1976 թուականը, երբ, Ս. Աթոռիս Պատրիարք Ն. Ամենապատուութիւն Տ. Եղիշէ Ս. Արքեպս. Տէրտէրեանի նախագահութեամբ և ի ներկայութեան Ս. Յակոբեանց բովանդակ Միաբանութեան, կատարուեցաւ Դպրեվանքի 1976 - 1977 ուսումնական տարեշրջանի պաշտօնական բացումը՝ Ալեքս և Մարի Մանուկեան ժառանգաւորաց վրժ.ի և Ընծայարանի նորակառոյց գեղեցիկ շէնքին մէջ:

Հայաստանեայց Եկեղեցիի և Հայ Ժողովուրդի փառքերէն մին հանդիսացող այս Հաստատութիւնը ուրախ թէ տխուր շատ օրեր է տեսած իր կեանքի ընթացքին. սակայն դարերը որոնք անցած են, երբեք կանցուցած կամ դանդաղեցուցած չեն Ս. Աթոռին առաքելութիւնը՝ որ է պահպանութիւնը Քրիստոսակոյ Սրբազան Տեղերուն, և հոգեւոր հովիւներու մատակարարումը: Անցեալին, ան ինքնադիր այս գոյգ պարտաւորութիւնները իրագործած է անշեղ հաւատով, բացառիկ նուիրումով ու զոհողութեամբ. իսկ այսօր, որքէ ժամանակէ աւելի, ինքզինք պատրաստ

Ս. ԱԹՈՌԻՍ ԲԱՐԵՐԱՐ Ե. ՎՍԵՄ. ՏԵՐ ԵՒ ՏԿԼ.
ՍԼԵԲՍ ԵՒ ՄԱՐԻ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆՆԵՐ

ու կարող կը զգայ իր գործունէութիւնը նոյն ուղիով շարունակելու վերանորոգուած կամֆով ու եռանդով:

Շէնքերը իրենք իրենց մէջ, պատերով և սենեակներով, անշուշտ որ ոչինչ են՝ երբ անոնցմէ ներս չեն գար բնակիլ *ժարդերը*, որոնք շունչ ու հոգի պիտի տան նոյն այդ ֆարերուն: Ամառը կ'արժեւորուի իր պարունակածով միայն և ոչ թէ ինքզինքով: Շէնք մը նպատակ չէ, այլ միջոց մը միայն՝ տիրանալու գեղեցիկ արդիւնքներու: Եթէ այս է պարագան պարզ շէնքին, որքան աւելի իմաստ ու նշանակութիւն պիտի ունենայ շինութիւն մը, որ պիտի դառնայ հարիւրաւոր ընծայեալներու կրթարանն ու ներշնչման օճախը:

Այեֆս և Մարի Մանուկեան ծառանգաւորաց Վարժարանն ու Ընծայարանը, Սրբոց Յակոբեանց Վանքի մայր մուտքի հանդիպակաց կողմը, կը հանդիսանայ ոչ միայն այսպիսի շէնք մը, այլ անոր մէջ մարմնացած է այս Հաստատութեան բազմադարեան աւանդութեան շարունակութիւնը. աւանդութիւն եկեղեցանք-ւիրութի, մշակոյթի ու կրթութեան հանդէպ տածուած պաշտամունքի հասնող սիրոյ, ինչպէս նաև անդուլ աշխատամքի: Այդ շէնքին վրայ բոլոր Հայերը սեռած են իրենց ակնկալող նայուածքները, զայն դարձուցած իրենց յոյսերուն և փափաքներուն կիզակետը, որովհետև Երուսաղէմի Դպրեվանքէն է որ անցեալին ելած են և մերկայիս կը շարունակեն հասնիլ մեր եկեղեցիի ծառայողները, ըլլան անոնք պարզ հովիւներ թէ բարձրաստիճան իշխանաւորներ. հոնկէ է որ ելած և ազգային գործունէութեան ասպարէզ իջած են Հայ դպրոցի և Հայ մամուլի բազմաթիւ մշակներ, մանաւանդ արտասահմանի մեր լոյս-ստուեր գոյութեան բերելով միութարութիւն, եռանդ և իմաստ: Մասնաւորաբար ներկայիս, երբ կեանքը և մտայնութիւնները հիմնական յեղաշրջումներ կը կրեն, երբ օտար ֆաղափակրթութիւններ և ազդեցութիւններ ջլատել կը փորձեն մեր ազգային ինքնութիւնը, Հայ եկեղեցականը ոչ միայն հովիւ մըն է, այլ նաև իր հօտին իսկական առաջնորդը, համայնքին կրօնական թէ ազգային-ընկերային կեանքի կազմակերպողն ու մըղիչ ուժը, օտարներուն առջև պաշտօնական ներկայացուցիչը Հայութեան: Եւ այս բոլորը ընել կարենալու համար, ան պէտք է օժտուած ըլլայ եկեղեցագիտական խոր հմտութեամբ, տիրանայ կրթութեան բարձրագոյն աստիճաններու՝ լաւագոյն կերպով տանելու իր ուսերուն վրայ դրուած ֆաղք լուծը:

Այս մտահոգութիւնները, որոնք տարիներէ ի վեր կը զբաղեցնէին Ս. Աթոռիս Ամենապատիւ Գահակալը, արձագանգ գտան մեր դարու ամենէն հեղինակաւոր և ազնուական Հայուն՝ Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան Յկեանս Նախագահ Վսեմ. Տիար Այեֆս Մանուկեանի մօտ, որ, իր բազում զբաղումներուն մէջ կրցաւ տեսնել և ըմբռնել նոր Դպրեվանքի մը շէնքի անհրաժեշտութեան իրաւացիութիւնը, և ստեղծել նւիրական պայմաններ՝ յայտնուող փափաքները իրագործելու: Եթէ «բարեբարելը հոգեկան գոհունակութիւն կը պատճառէ» տուողին, ինչպէս

այնքան գեղեցիկ կերպով կը շեշտէր Վսեմ. Տիար Մանուկեան անցեալ տարւոյ Յուլիսին, երբ Ալեքս և Մարի Մանուկեան ժառանգաւորաց Վարժարանի և Ընծայարանի նորակառոյց շէնքին պաշտօնական բացումը կը կատարուէր նախագահութեամբ Ազգիս Ինքնաբերական Հայրապետ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Առաջին Վեհափառ Կաթողիկոսին, այդ բարեբարութիւնը որքան աւելի արժէք և իմաստ կը ստանայ՝ երբ կը կատարուի Դպրեվանքի մը շինութեան համար, ուրկէ պիտի բխի Հայ գաղութները առաջնորդող լոյսի սիւնը:

Եւ թերևս հոս իսկ է Վսեմափայլ Բարեբարին մեծութիւնը:

Իրմէ առաջ մեր ժողովուրդը բարեբարներ ունեցած է և ունի այսօր ալ. սակայն եթէ արագ ակնարկ մը նետենք Վսեմ. Տիար Մանուկեանի աւելի քան քսան տարիներու վրայ տարածուող բարեբարութիւններու սքանչելի շարքին վրայ, պիտի տեսնենք որ ան հիմնապէս *դպրոց կառուցանող* անձնաւորութիւնն է, այսինքն ապագայ Հայ սերունդին դաստիարակութեան սկիզբէն իսկ գիտակցած է երիտասարդութեան կարևորութեան ու գայն հայեցի դաստիարակութեամբ օժտելու անհրաժեշտութեան: Իրեն համար դպրոցէն յետոյ կու գան երիտասարդական կազմակերպութիւններն ու ակումբները, ուր, նիւթական լաւագոյն պայմաններու ընձեռած մթնոլորտին մէջ մեր նոր սերունդը կը շարունակէ իր ազգային կեանքը ապրիլ:

Սակայն Վսեմ. Տիար Մանուկեանի դպրոցաշէն գործունէութեան թագն ու պսակը անվարան Երուսաղէմի նոր Դպրեվանքն է. իբրև շէնք սքանչելի ճարտարապետութեամբ նոխացած, անսահման կարելիութիւններու ընդարձակ հորիզոններ բացող: Շինարարութեան ամբողջ ընթացքին, Վսեմ. Բարեբարը մօտէն և շարունակաբար հետաքրքրուեցաւ տարուող աշխատանքով, այդպէս անգամ մը ևս արտայայտելով այն խոր սէրը և գնահատանքը գոր ունէր ժառանգաւորաց Վարժարանին և Ընծայարանին համար:

Եւ իրապէս, Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան Դպրեվանքը իր աւելի քան մէկ դարու գործունէութեամբ և արդիւնքով արժանի է այդ սիրոյն:

* * *

Թերևս Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան անձնագոհութեան և նուիրումին մէկ հռչակապ ապացոյցը պէտք է ընդունիլ այն իրողութիւնը որ, 1835ին, երբ Պատրիարքութիւնը նիւթական շատ անկապատ պայմաններու տակ կը գտնուէր, երախտաշատ Զաֆարիա Արքեպիսկոպոսի կողմէ գումարուած հորիքականաց ժողովը կ'որոշէ Վանքէն ներս ժառանգաւորաց Վարժարան և տպարան հաստատել՝ միաբաններու կողմէ կատարուելիք նուիրատու-

ւերթիններով: Ժողովին արձանագրութիւնը կը սկսի հետևեալ բը-
նորոշ նախադասութիւններով. «Ի բազմաց անտի ժամանակաց
նախ քան զմեզ՝ բարեյիշատակ նախնիքն մեր փափաքէին հաստա-
տել ի մէջ Սրբոյ Աթոռոյս յատուկ ուսումնարան մի՝ վասն հոգևոր
և ուսումնական կրթութեան կրօնաւորաց Սրբոյ Աթոռոյս. որպէս
վաղ ուրեմն երկնէաք և մեք ի սրտի գայս երկն համայնից բազմա-
լի. սակայն յաղագս բազմադիմի ձախորդութեանց՝ ոչ նախնիք և
ոչ մեք մարթացաք գայս փափաք լրացուցանել: Այլ քանզի Աստ-
ուած է որ յաջողէ զամենայն յամենայնի, . . . որպէս և այժմ ըզ-
նոյն եռանդն նախնեաց քաջալաւ ևս բարեմախաճաճ իմն ըզձիւ տար-
լացոյց ի սիրտս մեր՝ հաստատել գուտումնարանն մշտապէս»: Եւ
այսպէս, Աստուծով զօրացած, «ուսումնարան»ին համար Միա-
բարութեան անդամները կը նուիրեն իրենց կեանքի խնայողու-
թիւնները, ընդհանուր գումարը հասցնելով հարիւր տաս հազար
շահեկանի, պատկառելի հարստութիւն մը այդ օրերուն:

Երջանկայիշատակ Զաքարիա Պատրիարքի օրով, 1843ին
Ռամլէի հայապատկան Սուրբ Գեորգ վանքին մէջ իր համեստ
կեանքը սկսող Ժառանգաւորաց Վարժարանը դարձաւ պա-
րարտ հոգի ակօսին նետուած այն հատիկը, որ տարիներու ընթաց-
քին անընդմէջ ուռնացաւ, վերածուելու համար այսօրուան ար-
դիւնաշատ հաստատութեան: 1853ին, Յովհաննէս Պատրիարքի
ջանքերով կառուցուած գեղեցիկ շէնքին մէջ կը վերսկսէր Վարժա-
րանը, և մօտ մէկ և քառորդ դար, ծառերու մեղմ սօսափին և հաս-
տապատ սենեակներու առանձնութեան մէջ էր որ կը պատրաստը-
ւէին Հայ Եկեղեցիի բազմահարիւր ծառայողները: Մասնաւորա-
բար Մեծ Եղեռնէն ետք, երբ ա՛լ չկային Վարագներն ու Արմաշնե-
րը, Ս. Կարապետներն ու Ս. Նշանները, Երուսաղէմ դարձաւ այն
գլխաւոր կեդրոնը ուր պիտի պահպանուէին Հայ Առաքելական Ե-
կեղեցիի Լուսաւորչադիր օրէնքներն ու աւանդութիւնները հետևո-
ղական խստութեամբ, և ուրիշ Հայ տարագիր բազմութիւնները
սփոփելու պիտի երթային պատրաստուած ու գիտակից եկեղեցա-
կաններու հոյլեր: 1920ին վերաբացուած Ժառանգաւորաց Վարժա-
րանը և Ընծայարանը նոր քափ ստացաւ Երջանկայիշատակ
Պատրիարքներ Եղիշէ Արքեպս. Դուրեանի, Թորգոմ Արքեպս. Գու-
շակեանի և Մեսրոպ Արքեպս. Նշանեանի գահակալութիւններու
շրջանին. պատրաստուած ուսուցիչներու և ծանօթ արուեստագէտ-
մտաւորականներու ներկայութիւնը Դպրեվանքէն ներս՝ անոր տը-
ւաւ արդար հռչակ մը իբրև արտասահմանի ամենէն կարևոր կըր-
թական հաստատութիւններէն մին: Նոյնիսկ 1948ի Պաղեստինեան
պատերազմի ընթացքին, Ժառանգաւորաց Վարժարանը ան-
խափան շարունակեց իր կեանքը: Վերածաղկումի նոր շրջան մը
սկսաւ մանաւանդ 1960էն ետք, երբ Առաքելական Աթոռ քարճա-
ցաւ Նորին Ամենապատուութիւն Տ. Եղիշէ Ս. Արքեպս. Տէրտէր-
եան, որ իբրև նախկին երկարամեայ Տեսուչ նոյն հաստատու-
թեան, Դպրեվանքը իր սրտին մօտ յարկ մը կը նկատէ:

Երուսաղէմի ժառանգաւորացին բովէն անցած են, յիշելու համար մի քանի միայն այդ հաստատութեան շրջանաւարտներուն, Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան բազմաչարչար պետը՝ Երջնկ. Սահակ խաչայեան, նոյն Աթոռի Կաթողիկոս Երջնկ. Պետրոս Սահանեանը, Ս. Աթոռիս Երջնկ. գահակալներ Մեսրոպ Պատրիարք Նշանեանը և Կիւրեղ Պատրիարք Իսրայէլեանը, ներկայ գահակալ Ն. Ամեն. Տ. Եղիշէ Ս. Արքեպս. Տէրտէրեանը, Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարք Ն. Ամեն. Տ. Շնորհք Ս. Արքեպս. Գալուստեանը, Ս. Աթոռիս Լուսաբարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեանը, Ս. Էջմիածնի Լուսաբարապետ Հանգուցեալ Տ. Հայկազուն Արքեպս. Աբրահամեանը, Արևմտեան Եւրոպայի Հայրապետական Պատուիրակ Գերշ. Տ. Սերոբէ Արքեպս. Մանուկեանը, Հիւսիսային Ամերիկայի Արևելեան Թեմի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպս. Մանուկեանը, Հարաւային Ամերիկայի Հայոց Հայրապետական Պատուիրակ Գերշ. Տ. Բարգէն Արքեպս. Ապատեանը, Իրաքի Հայոց Առաջնորդ Գերշ. Տ. Ասողիկ Արքեպս. Ղազարեանը, Հիւսիսային Ամերիկայի նախկին Առաջնորդներ Գերշ. Տ. Տ. Տիրան Արքեպս. Ներսոյեանը և Սիոն Արքեպս. Մանուկեանը, Եգիպտոսի Առաջնորդական Փոխանորդ Գերշ. Տ. Զաւէն Եպս. Զինչինեանը և այլն:

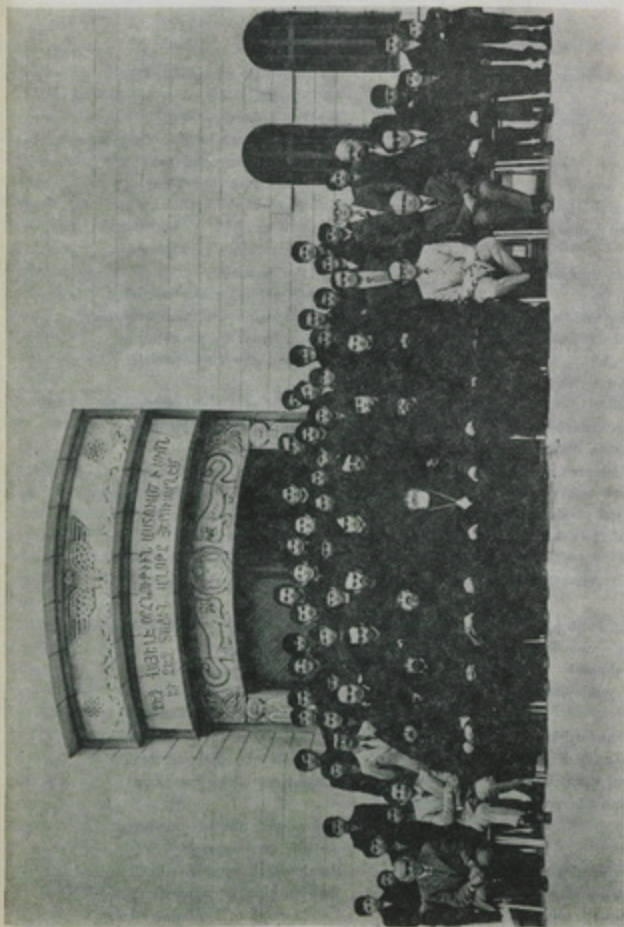
* * *

Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան Ալեքս. և Մարի Մանուկեան ժառանգաւորաց վարժարանը և Ընծայարանը, Սիոնի բարձունքին կոթողութեամբ նորակառոյց հոյակապ շէնքով, ուսումնական վերանայութեամբ արդիական ծրագրով, դասախօսական բարձրորակ կազմով և մօտ վաթսուն ուսանողներով կ'ապրի եռամիջամ անընդմիջ արդիւնաւոր կեանք մը, կրօնարոյր և խորապէս հայկական մթնոլորտի մէջ:

Ալեքս. և Մարի Մանուկեան ժառանգաւորաց վարժարանի և Ընծայարանի նոր յարկին տակ վերսկսած ուսումնական տարեշրջանը թող բարւոք սկիզբ մը ըլլայ երկարատև և եկեղեցանուէր կեանքի, յօգուտ և ի պայծառութիւն Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցիին, բազմաչարչար Հայ ժողովուրդին և ի գոհունակութիւն և փառաւորութիւն Ս. Աթոռիս անգուգական Բարեբար վսեմ. Տիար Ալեքս Մանուկեանի:

«Զգործս ձեռաց մերոց ուղիղ արա ի մեզ, Տէր,
և զգործս ձեռաց մերոց յաջողեա մեզ»:

Ա. Գ.

Ալեքո և Մարի Մանուկյան փառանքալուրաց վարժարանի և Բնաշարանի
1976-1977 տարիների ուսուցչական կազմը և ուսանողները :

Ա Ժ Դ Ա Յ Ա Կ Ն ՈՒ Տ Ի Գ Ր Ա Ն Ը

Կրանիդ էր պալատն ամբողջ
Ածդահակին,
Հողէն բըխած լերան նըման,
Գետի ափին:
Փղակերէ դուռ, մարմար պատեր,
Ծածկուած բուրբ
Քանդակներով վիշապներու,
Երանգներով կապոյտ, դեղին:

Մարաստանի արքան հըզօր,
Նըստած էր լուռ
Ոսկեդրուագ գանին վըրայ,
Յափշտակուած խորհուրդներէ
Կնճռոտ ու սև:
Երածիշտներ կը շայէին
Լարերն վիմին,
Պարուհիներ վարսերով սև,
Ծալ ծալ իջնող մինչև գետին,
Կը պարէին վըրան գորգին,
Ծիածանուած ոսկեյուշտով:
Կը թրթռային լուսիններ գոյգ
Իրենց կուրծքին:
Բայց մըռայլ էր դէմքն արքային,
Տըժգոյն ինչպէս ամպի կըտոր:

Դրանիկներն քովն իր ստի,
Կը սանձէին յովագներ գոյգ,
Մեծցած, գիրցած
Գերիներու շաղիւղներէն:

Կեցեր էին արքային դէմ,
Մոզեր, քուրմեր և գուշակներ,
Կնճուղներով դաշունձակ,
Հանդերձներով կապտաբընեզ
Ու ոսկեկաթ:

Գիշեր երազ տեսեր էր ան,
Ջարհուրելի և անսուշ,
Իրեն կուգար թէ կեցած էր
Լերան մը դէմ հըսկայաձև,
Որու գըլխուն ձիւնն էր նըստեր
Թագի մը պէս յաւերժական:

Կը դողար լեռն իր ընդերքէն,
Կը թռթռէին ժայռերն իրենց
Բաշերն երկաթ,
Ջուրեր փոխած հուն ու ճամբայ
Կը վազէին հառաջով խով:
Երկինքն իջած լերան վըրայ,
Յանկարծ հողին կը մետէր իր
Կայծակ գօտին,
Եւ այդ լոյսին մէջ հըրացով,
Կին մը նըստած
Լերան անհուն գահաւանդին,
Հագած ամբողջ որդան կարմիր,
Տունկը որուն կը բուսնի լոկ
Հողերում մէջ Հայաստանի:

Կի՞նն այդ չքնաղ, լուսամարմին,
Գալարուելով ինքն իր վըրայ,
Ծնունդ կուտար,
Երեք հըրեղէն կտրիներու,
Նայուածքներէն որոնց կախարդ
Կը թափէր հուր,
Աշխարհն ամբողջ այրելու չափ:
Մին անճնցմէ հեծած առիծ,
Կը սըլանար մետէն արագ
Դէպի հարաւ,
Երկրորդ ինձ մը սանձակած՝
Կ'երթար հիւսիս,
Իսկ երրորդն այն՝
Սօսեհասակ ու սևաչեայ,
Վիշապի մը մէջքին նստած,
Ջնդին բռնած բոցէ միգակ,
Գետի մը պէս փրփրակոծակ
Մարաստանին կը մօտեցար:

Երբ լսեցին մոգ ու գուշակ,
Քուրմ, աստղաբաշխ,
Ջարհուրելի յայտնութիւնն այս,
Պահ մը եկան իրարու մօտ,
Հովէն շարժող ծառերու պէս,
Փսփսացին շրթունքներով
Երկաթ-առնեջ,
«Երազ մըն է չարագուշակ»

Հսկին բոլոր միաբերում,
«Լեռն այդ հըսկալ
Արարատն է ձիւնապսակ,
Մայրն քաջերուն է Արմենիան»:

Տեսիլքէն վերջ,
Աժդահակի մըտքին վըրայ
Ձեռք մը կախարդ
Քաշեր էր իր գիծը մըտայ:
Երեք օրեր ու գիշերներ,
Մրդաւանջը վիշապ դարձած
Կաթիլ կաթիլ կը թորէր թոյն
հոսն հոգիին
Մարաստանի թագաւորին,
Երեք օրեր՝
Փակուած խորը իր կրռատան,
Ջուրն էր ան աստուածներուն
Ջուրաքակներ, ցուրտ պարարտ,
Մրմնջելով
Բառեր գազունի, աստղիմաստ,
Ազերսելու՝
Որ սլատուհան աշտ վերահաս
Ձորնար հունին մէջն իր գազիր:

Միջօրէին,
Մեկներ էին երբ պալատէն
Քուրմ, աստղաբաշխ,
Տիգրանուհին,
Դուստր անմահ Հայ աշխարհին,
Քայլուածով սէգ,
Այցի եկաւ իր ամուսնոյն
Դէմքին վըրայ արև ու ամպ:
Վաքսեր՝ ծալ, ծալ,
Սև ջրվէժ էր իր ռեսերուն՝
Թարթիչները նետ ու ճշդակ,
Աչքեր կրակ,
Դէմքն արևու ճաճանչներով
Բանուած համակ:
«Երազ մը սուտ,
հաքկանքը խօլ գիշերներու՝
Ինչու տանջէ հոգիդ այսքան
Եւ դգդէ սիրտդ կաղնի
Տարիներով կեցած ընդդէմ
Փոքորիկին ու կայծակին,
Աշխարհային յոյգերու խուժ»:

«Տեսիլքէն վերջ, խորհրդաւոր,
Խրոսկայոյց է իմ հոգին,

Գիշերն ինչպէս մահապարտին»,
Յարեց արքան.
«Լոյսն ամէն օր որ կը բացուի,
Կը ներշնչէ ինծի սոսկում,
Գիշեր վըրաս կը թաւալի
Լեցուն, սառած գահանդամով:
Անգղ է նըստեր սրտիս վըրայ,
հոսն հոգիս գիշեր անոյս:
Կ'զգամ թէ ձեռք մը չարաշուք,
Հակառակ թաթի մամն,
Կը ծանրանայ նըստին դէմ
Մեր աշխարհին,
Մինչև երէկ դեռ վարդադոյն»:
Յետոյ կեցաւ պառն մը անխօս
Հսկիւն իր կարծես մոռցած
Մարդու մը պէս:
Ապա յարեց,
Ձայնին տալով շեշտ մ'ապաւնող.
«Դուսն լաւ գիտես թէ ինչ սիրով
Կը սիրեմ քեզ,
Երազն անուշ իմ երէկուան,
Եւ օրերու քանի պայծառ:
Հասակդ աղուոր ծառ ծիրանի,
Որուն վըրայ կը հասունանա
Օր ու գիշեր,
Միջօրէին անուշ մեր սիրտերուն:
Բայց կը վախճամ՝
Որ օրերն աշտ երջանկութեան
Ունենան շուտ իրենց վախճան:
Ամպ է նըստեր սրտիս վըրայ
Ծանր ու սև:
Եղբայրդ Տիգրան՝
Թելադրուած իր կնոջն
Նախանձաշատ,
Մեզ կործանել արդ կը ցանայ,
Որպէս գի կիմն իր Զարուհին,
Իբրև բամբիշ բազմի գահուն
Լայնածաւալ Մարաշտանին,
Որուն վըրայ մայր չի մըտնել
Արևն արդար:
Պատանութեան տարիներուն՝
Գեղի տեսայ,
Գետի ափին երազներուն իմ ռակվազ:
Աստուածներու կամքովն հըզօր
Գեղ հարս առի,
Իմ տէրութեան գանձերն ամէն
Ոտքերուդ տակ
Փըռնցի եւ իբրև աւազ,

Սիրտս պասպակ միայն սիրոյդ՝
 Երջանկութեան մեր ապագայ :
 Կը յիշես դուն,
 Որսորդութեան օրն առնելի,
 Երբ որ տէգիս մէկ հարուածով
 Կ'իյնար տապառու,
 Կատրած առիծն այն ամեհի,
 Դուն ուզեցիր որ քանդակուի
 Յաղթանակն այն,
 Պրզնձասալ շրջամուտքին
 Մեր պալատին :
 Այժմ խռամբն անդիմադիր,
 Կորստական,
 Կը սարսէ զիս երկրաշարժն
 Դողդաղացող լեռան մըման :
 Որքան ողջ է եղբայրդ Տիգրան,
 Ձրկայ մեզի երջանկութիւն,
 Փառք ու պատիւ,
 Արեւին տակն այս աշխարհին :
 Դուն, միայն դուն, կրնաս փրկել,
 Վտանգին դէմն այս վերահաս,
 Քուն ամուսինն և մեր աշխարհն :

Տիգրանուհին կ'ունկնդրէր լուռ,
 Մտածումներն իր ամուսնոյն,
 Մեղորով թոյնով շաղախներն :
 Կը դողային շրջամուտքն իր
 Թերթերու պէս ծաղիկներու,
 Կործնես երկու ձեռքեր ամբողջ
 Կը խրդէին թելը սրտին
 Իր կանացի .
 Խորն աչքերուն կը վտւկէտէր
 Շուրջ ցաւին,
 Երակներուն մէջէն կ'անցնէր
 Բան մը օտար,
 Դողովն անհուն արհաւիրքին :

Ապա ճծինն ու ստութիւն
 Բացին թել թել,
 Թէգանն իրենց վատախորհուրդ,
 Ածդահակը շըշուկով խուլ,
 Ուզեց որ կինն իր սիրելի,
 Երթար երկիրն իր հայրենի,
 Պարգևներով արքայական,
 Հրաւիրելու եղբայրն ու կին
 Որ միասին ըմբոշանէին
 Մարաստանի քաղաք գինին,
 Եւ որսային խռկար ու վիթ ,

Անտառներուն մէջ հեռակայ,
 Ինչպէս օրէն է արքայից :
 Յետոյ իբաւ իր գաւայթէն
 Ոսկեմանանչ,
 Ու լուռ քաղեց սրահին խոր,
 Հիստած դաւէն իր գոհունակ :

Տիգրանուհին վշտասարսուռ,
 Կը կարդար միտքն իր ամուսնոյն,
 Յորեկուան մէջ հագած գիշեր :
 Վեհ հով մ'ունէր դէմն իր խռոռ,
 Քօղին մերկ երկարածալ,
 Խորն աչքերուն արցունք պղտոր :

2

Շաքաթներ վերջ, Տիգրանուհին,
 Կը մեկնէր սունն իր հայրենի,
 Հրաւիրելու Հայ քաղաւորն
 Ու քաղաւորն :
 Իշխաններ և իշխանուհիք
 Մարաց երկրին,
 Ոսկի շքան կը կազմէին
 Այս շքերթին :

Ածդահակը մինչև սահմանն
 Մարաստանի
 Ընկերացաւ քաղաւորին,
 Որ իր աշխտ ճիւղն ընտան
 Կը մըմանէր անտառներու
 Դիցուսինն :

Մարաց արքան,
 Ագիւսներուն՝ փորագրուած,
 Կը յիշէր ցանկն բնածանրուն
 Ղրկուած Հայոց քաղաւորն :
 Հոս Ածդահակ,

Որդին հրգոր Կիւսաբի
 Եւ քառամրդին Դէշվկէսի
 Աշխարհաշէն,
 Գանձատունէն իմ պապերուն,
 Քեզի սրբայ կը զրկեմ արդ,
 Սուր մը ընտիր, պերճապատեան,
 Որ այդ սուրով հարուածես միշտ
 Թշուաւներն Արմենիայի :
 Թագուհինն ագնուածին՝
 Ոսկի գօտի և գումարտակ
 Գոհարավառ :

Պալատական իշխաններում
 Եւ կիներում անոց չքնաղ,
 Գարեր ընտիր և կերպասներ՝
 Աշխարհներէն բերուած հեռու:
 Ռազմահամդերձ և զորաններ
 Զինուորներուդ փայտամբաւ:
 Եկուր շուտով»,
 Մտերմօրէն կը յարէր ան,
 «Որ միասին կըշռեմք շահերն
 Երկիրներուն մեր բարեկամ»:

Դէմքն էր մըռայլ,
 Հայ սարերու եղջերուին,
 Ոչ սոսաւիւնն
 Շաղով օծուած տերևներուն,
 Ոչ ալ լոյսէն հրապարուած
 Երգն արտայտին,
 Զէին շարժեր քեյն իր սրտին,
 Խզուած այսպէս ձեռք մը չար:
 Իր ակամջին՝
 Մըմունքն էր խոր հէքիաքներում
 Մեր լեռներուն,
 Հերոսներուն առաջադիւնն:
 Կ'ընթանային ճամբէն անծայր,
 Պարան մ'ինչպէս սարերէն վեր,
 Սարերէն վար:
 Կը յիշէր օրն այն տարաբախտ,
 Երբ հարս կ'երթար Մարաց աշխարհ:
 Ճամբան էր ճոյն,
 Նժոյցներ ճոյն փրփրաբերան:

Օրեր յետոյ,
 Կը մտնէին երկիրն Հայոց՝
 Զանգի մը պէս կախուած կարծես
 Երկինքներէն:
 Զոյգ Մասիսներ, մամեր ճերմակ,
 Դաշտին վըրայ Արարտահան:
 Ու գարուն էր,
 Լեռներ ձիւնի սաղաւարտով,
 Դաշտերու մէջ կանաչ հեղեղ:
 Խորն ամպերուն կը քսածէր
 Արծիւ մ'անձայն,
 Սաւառնումի տնջէն հարբած:
 Տիգրանուհին կը շնչէր խոր
 Օդն հայրենի,
 Անուշահամ ինչպէս գիւնի:
 Կը վերյիշէր կարօտով տափ
 Իր հայրենի ծուխն ու ծխան,

Դաշտ ու անտառ,
 Լիճեր կապոյտ ինչպէս երգ,
 Լեռներն ամպի մշուշին տակ:
 Սանձակասոր գետերն վայրի,
 Մալք ամպերէն իջած կարծես
 Ինչպէս վիշապ:
 Խղիճ ձայնէն յաւառարուած
 Կ'ուզէր լուալ
 Լեռան արցունք ջուրերուն մէջ
 Մալք խռովներն իր հոգիին,
 Փարիկ հոգին,
 Անիւններուն իր պապերուն,
 Վերածնիլ
 Յիշատակովն անոց անանց:

Հորիզոնին՝ դաւին անգէտ,
 Արմատիրն էր փրճուած խաղաղ,
 Պարիսպներով իր կարմրափայլ:
 Տիգրանուհին աչքերով քաց
 Կը մայրէր լուռ,
 Լի յուշերով դրբախտին այգ,
 Որ կը դառնար իրմէ իրեն,
 Պատկերն ինչպէս իր սեփական:

Շրջերքն անցաւ
 Պարիսպներէն միջնաբերդին
 Մըտաւ պալատ,
 Առաջնորդուած դիմաւորող
 Հեծեալներէն:

Խորն պալատին,
 Գահուն՝ բազմեր էր Հայ արքան,
 Գըլուխին խնյր աստեղազարդ,
 Իսկ ուսերուն՝
 Պատմունքանը պընթեղնուր:
 Անոր կողքին արքայուհին,
 Հագած համակ որդան կարմիր,
 Մէջքին տեսպեան գօտին արծաթ
 Շուշան մ'ինչպէս,
 Առուի ափին դեռ մօր ծաղկած:
 Սակայն բաւոր զարդերէն վեր,
 Դէմքն իր պայծառ,
 Որու շողէն կը հալէին
 Սիրտեր բաւոր,
 Սառոյցն ինչպէս արևին դէմ
 Գարնանային:

Տիգրանուհին յառաջացաւ,
Թիկնաքեքն ու քեքնտոն,
Ողբագուրեց Հայոց արքան
Ու թագուհին,
Ժուլիտ արցունք իրաք խառնած :
Կարգովն իրենց աստիճանին՝
Հիւրերն ամէն հրաւիրակ,
Խոնարհելով մինչև գետին
Ողջունեցին Հայոց արքան
Ու թագուհին .
Ապա անոնց առջև դրին
Կնճուած արկղերն ընծաներուն :
Պալատն ամբողջ ծուփ ծուփ կուգար
Բերկրապատար :

Յաջորդ օրն իսկ, Տիգրանուհին,
Բացաւ սիրտն իր արքայ եղբոր
Վերքի մը պէս արինաժոք :
«Վտանգուած է աշխարհն Հայոց,
Մասնաց գըլխուկ մստեր է ամպ
Վիշապաճկ :
Մարաց արքան, իմ ամուսին,
Ղրկել է գիւ իբրև դեսպան,
Կարստաքեր մետուած ուղկան,
Հրաւիրելու քեզ իր աշխարհ :
Թէ ընդունիս հրաւէրն իր
Եւ հեռանաւ մեր աշխարհէն
Վաճազնապաշտ,
Պիտի խամրի Արմաւիրի
Այգին ազուար,
Տեղայ սև ձիւն Արարատի
Վարդեմիին անուշաբոյր» :

3

Աժդահակը հնարքներէն
Իր վրիպած,
Կը գալարուէր ինքն իր վրայ,
Վագրի մեռն,
Վանդակին մէջ երկաթաեհիւ :
Արքան Հայոց ետ էր զրկել
Հրաւիրակներն պալատակամ,
Ջի բացուած էր ծովին անարի
Դաւադրութեան :
Տիգրանուհին ետ չէր եկած :
Խորն հոգիին Աժդահակին՝
Սիրոյ շիկմամբ ու ամօքին .

Երկինքներէն վար էր կախուեր

Գումուր լուսինն,
Կ'իջնէր գիշեր,
Դրած թաքերն իր զայտի
Պարիսպներուն :
Երբ փակուեցան աշներն իր մուք,
Տեսաւ կինն իր, Տիգրանուհին,
Նման այնքան
Իր երագի չճնաղ կնոջ :
Բացաւ աշներն, ուզեց բռնել
Պատկերն այդ սուտ,
Ջեռներն սակայն մընացին բաց
Ստուերին դէմն այդ խաւսափուկ,
«Յաղքեցիր դուն՝ սիրելիդ իմ
Արդ թշնամի»,
Մրմնջեցին շրթունքներն իր :

4

Շարաքներ վերջ, արքան Հայոց
Յանկարծակի,
Ներս կը մտնէր սահմաններէն
Մարաստանի :
Իր հետն էին գեղարդակիրք,
Աղեղնաւորք քեքնազէն,
Եւ այրուճին,
Վաճառներով պղնձակուտ :
Կոխկրտելով դաշտ, լեռ ու ձոր,
Մացառ ու մոր,
Յառաջացող բանակն տուար,
Սարերէն վար հոսող մերմակ
Հեղեղի պէս՝
Կը մօտեմար եկպատանին :

Տիգրան ձիւն վըրայ մերմակ
Հախրապաղ,
Կ'առաջնորդէր բանակն Հայոց,
Արևն ինչպէս ամպերու տակ :
Իր ուսերուն՝ լայն ծիրանին,
Կուրծքին վըրայ մարմանդն ոսկի
Եւ գլխուն թագ,
Յակնթաշող ծապերով քանկ :
Արքային հետ կը վագրէին
Ջօրավարներ սպառազէն :

Երբ մօտեցան Եկպատանին,
Տեսան թէ փակ էին բալար
Դարպասները պարիսպներուն,
Միջմարերդին :

Քաղաքն ամբողջ,
Դարան մտած գազանի պէս
Կը շողացներ ակռաներն իր,
Պարիսպներէն դուրս արձակուող
Նետերով բիւր:

Հայոց արքան բանակովն իր,
Շրջան ըրաւ երեք անգամ,
Քաղաքին շուրջ:
Կը հնչէին փողերն ու ժգին
Թնդացնելով երկինքն, գետին:
Յետոյ կեցած ասպանդակին՝
Գռաց յանկարծ:

«Հրաւերիդ եկայ ահա,
Նեմզաշաւիդ Մարաց արքայ,
Որ միասին պարպենք բաժակ
Ինչպէս ըսեր էիր արդէն
Դաւադարարք:
Պարիսպներու ետին ինչու
Կը պահուըտիս,
Եթէ քաջ ես ելիր մարտի,
Վատախորհուրդք ու տմարդիք»:

Առաստաղը կը պատռուէր
Կարծես երկնի,
Ձայնէն ահեղ Հայ արքային,
Կը դողային,
Պարիսպները միջմարերդին,
Հողմատարաւ ինչպէս սօսի:

Իրոք ինքնը քեռով երկաթ,
Կը ծանրանար սիրտերու խոր,
Ժամանակը կարծես մորէն
Ատեր էր կանգ:

Յետոյ տեսան քր կը բացուէր,
Միջմարերդի դարպասը մեծ,
Ու Աժդահակն հագած գրան,
Ձեռքին՝ կեռ թուր,
Կուգար ահեղ մեծամարտին:

«Եթէ մոյնիսկ ըլլաւ աստուած,
Հագած մարմին»,
Յարեց գոռոց արքան Մարաց,
Կեցած մէջտեղն հրապարակին,
«Հնա ազատիր իմ այս սուրէն,
Որ քեզի պէս հարիւրներու
Դըլխուն թափեալ է իր շանթեր:

Եկապտանի պարիսպին տակ
Պիտի գրտնես մահըդ անարգ»:

Տիգրան գտնուած իրեններէն,
Որսը տեսած վագրի նման,
Գըշեց իր ձին ու մօտեցաւ
Դանրագրան Աժդահակին:
Հայոց արքան
Չունէր գրան ոչ ալ վահան,
Ձեռքին՝ ունէր սուր մը միայն:
«Վիշապներու կաթով սնած
Դուն ռերածին,
Մարաստանի իժերն ամէն,
Չունին այնքան թոյն մահացու
Որքան ունիս դուն սիրտիդ մէջ:
Պիտի պատռեմ պարկն այդ ժահրին,
Որմէ չարիք հոսեցաւ միշտ»:

Շառագաձայն մերկացան գոյգ
Սուրերն իրենց պատեաններէն,
Դողդիւով սիրտերն ամէն
Դիտողներուն:
Երեք անգամ շրջան ըրին
Իրարու շուրջ,
Հարուածն իրենց արժեցնելու
Ռազմափորձով:

Աժդահակի աչւըներէն
Կը կաթէր թոյն.
Յիշեց երազն իր չարաշուք,
Ու տռեցաւ
Երակներուն մէջն արինն իր:
Բախտին աստուած
Եթէ ժրպտիլ չուզէ մարդուն,
Որճաբարը մամ կը դառնայ
Սուրին առջև թշնամիին:

Իրիկնային արևին մէջ,
Կը շանթէին սուրերն անոնց.
Փռշի մը թուխ ամպի մամն
Կը շղարշէր երկինքն ամբողջ:
Կրակներէն հարուածներուն
Կը հալէին սուրերն անոնց,
Կը մրնային կոթերն միայն
Իրենց ձեռքին:

Տիգրան յանկարծ,
Իրեն յատուկ յանդգմութեամբ

Խռյացաւ իր ռախիմ դէմ,
Նետեց ձեռքն իր անոր մէջքի
Շուրջն ոլորուած գտնեփռիկն՝
Եւ վար մետեց գայն իր ձիւն:
Փարատեցաւ երբ աչքերէ
Անպն փռչիւն,
Տեսան բոլոր գետին փրոռած
Ածղահակի քնկեմդան դին:

Մեծամեծներ եկպատանի,
Բերին յետոյ գանձեր, ռսկի,
Եւ յարգանքով
Խոնարհելով մինչև գետին,
Դրին գանձն Հայ արքայի
Ոտքերուն դէմ:

«Գաւի իմս է» յարեց Տիգրան
«Իսկ երկիրը գտակներուն
Իր պատուական:
Պատիժն ու վարձք տատաւածներուն
Գործն է միայն,
Բայց յազքադին իրաւունքն է
Յազքանակովն իր արեմալ»:

Ապա բեռցուց՝
Ածղահակի անկեմդան դիմ
Ոսկեմամուկ երկվարին,
Ու բերաւ գայն երկիրն Հայոց,
Իրեւ ւաւր յազքանակի:

Հեռանցմներէն ու դաշտերէն
Կ'արձագանգէր
Երկարաւուննչ ձայնը փողին,
Միախառնուած քայլերուն հետ
Սմբականծեծ այրուձիին,
Հեռուններէն երոչակելու
Յազքանակը Հայ արքային:

Քառսուն օրեր, տիւ ու գիշեր,
Քաղաքն ամբողջ Արմաւիրի,
Երգով, պարով,
Ձիարշաւով ւաւանդական,
Տօնախմբեց
Յազքանակը հանձարիմաստ
Ու քաջագէն իր արքային,
Որ գիտցած էր դաւը պատծել,
Դիւցագնի մը վայել փառքով:

ԵՂԻՎԱՐԴ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՐԱՆԱԿԱՆ

ՏԵՍԱԿԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

228. ԳԱՒԱՆԱԿԱՆ ԿԵՏ. Վերադառնալով դաւանական տեսակէտին, պէտք է դիտել տանք թէ այս խնդրոյն վերաբերմամբ տարբերութիւն մը կայ Հռոմէական վարդապետութեան և մերինին միջև, և առ Հասարակ արեւմտեայց և արեւելեայց միջև: Վասնզի մինչ Լատինները դատաստանը կատարուած էր Համարեն, յիշող արձակուած, սուրբերը փառաւորուած, երանական տեսութեան մէջ Հաստատուած և իբրեւ սեփական արժանիքովը և իրենց առաւելագոյն արդեանց գորութեամբը կարող նպաստելու մարդոց՝ առաջի Աստուծոյ Աթոռին, մեր Եկեղեցին յիշողն ու փառքը վերջին դատաստանին կը թողու, և սուրբերը կը նկատէ իբրեւ փառաւորուածներ Աստուծոյ Աթոռին առջև, և իբրեւ ընտրեալներ և՛ պատրաստուածներ փառքի, բարեաց յոյսով Հանդիման երկնից օթեաններուն մէջ: Ու թէպէտ Եկեղեցին գիտէ թէ մարմնոյ կենսեան հոգը կը դադրի անհատական գործունէութիւնը, և իւրաքանչիւր ոք կը մնայ Հոգեկանն ալն վիճակին մէջ զոր ունէր մահուան թուղթին, բայց ասիկա չարդիւր որ արդարութեան վիճակի մէջ գտնուողները կարող լինին Աստուծոյ մատուցուած իրենց աղօթքներուն մէջ նպաստաւոր ըլլալու մարդոց, երբ յօժարին ալլ բանին, կամ երբ մէկը խնդրէ զայդ իրենցէ: Ասով աւելի ևս կը Հաստատուի այն նմանութիւնը զոր ցոյց տրւիցէ վերեւ ընդմէջ բարեբան անձերէ խնդրուած աղօթքին և այն աղօթքին զոր կրնանք խնդրել արդար նմանեալներէն, անոնց Հայցուածները և մաղթանքները Համարելով արժանաւորագոյն և արժանիքաւորուակ:

229. ՊԱՇՏՈՆ ՆՇԵԱՐԱՐՑ. Սուրբերուն ընծայուած յարգանքաց կամ պաշտամանց մէջ, ասոնքէն և աղօթքներէն հոգը կայ զեռնանց նշխարներուն կամ պատկերներուն

մատուցուած մեծարանքը: Ինչ որ Հիմին և սկզբունքին մէջ օրինաւոր է, կը տարածուի նաև պարագաներու վրայ: Այս սկզբունքով կը վարուինք պաշտամանց վարդապետութեան մէջ, երբ բուն առարկային պատշաճ և զածը կը տարածենք անոր պարագայից վրայ ևս: Սուրբերուն պաշտօնը և յարգութիւնը ընդունեցինք ի շնորհա Քրիստոսի, Նշխարներու և պատկերներու պաշտօնն ու յարգութիւնը ևս կ'ընդունինք ի շնորհա սուրբերուն և իբրեւ նշանակ իրենց անձնաւորութեանց: Նշխար ըսելով նախ կ'իմանանք անոնց մարմիններու մնացորդները, ինչպէս օտկը, աճիւն, երբեմն նաև մազերը և մորթը, և արինազանգ իբրեւ որոնք կը նկատուին իբրեւ մասունք մարմիններու զորս անոնք կրեցին և որով գործեցին արդարութեանը կամ զորս պատարագեցին արդարութեան Համար: Նշխար ըսելով զեռն երկրորդաբար կ'իմանանք նաև անշունչ այն իրերը զորս գործածեցին անոնք իրենց կենդանութեան, ինչպէս են ռոպեասները և այլն: Նմանապէս անոնց մարմինն Հետ չփոխման մէջ եղած իրերը, ինչպէս են տանջանքի գործիքները, ու այն իրերը որոնք անոնց նշխարներուն Հպած են, ինչպէս շիրիմներու թեկորները, գերեզմանի Հողը և այլն: Անշունչ իրերը միայն յիշեցինք, զի շնչաւորները — կենդանիները և մարդիկ — իրենց ընտրեմէնք է որ կը գտնեն իրենց արժանիքը և ոչ թէ այլոց Հետ ունեցած իրենց շփումէն: Այս պատճառաւ կը պատուուին տանջանքի գործիքները, բայց ոչ տանջող ձեռքերը: Կը յարգուին սուրբերու Հանդերձները, բայց ոչ երբեք անոնց պաշտօնեաները կամ ծառաները: Այս կանոնը Եկեղեցին չէ որ կը յօրինէ, այլ կենցաղակոտն և սովորական օրինակէն կ'առնէ զայն:

230. ՀԱՏԱԿԱՑՈՐՆԵՐ. Ծանօթ է թէ Ա

րեմուտքի մէջ նորադանդ Լուսերականները ահադին ահաբար յարուցին Նշխարներու պաշտօնին դէմ, զարացած այն ծայրայեղ եռանդին համար մասնաւանդ զոր Հոռոմէական Եկեղեցին ցոյց կու տար մասունքներուն նկատմամբ, զոր աւելի աստուկացուց երբ Պաշտկիւրները Արեւելի դարձին թաղութիւն Նշխարներ քերին միասին, առանց գիտնալու թէ ոսկիւրց առած էին զանոնք և նոյնիսկ թէ ո՞ր սուրբերունն էին: Նշխարաժողական այս շահադանդութեան ուրիշ պատճառ մը ձգան Հրդոմի գետնադամբանները, ժանտաւեզ երբ նորանոր խաղարկութիւններ ի յայ հանեցին թագմաթիւ ոսկերութիւններ, որոնք ամէնքն ալ համարուեցան սուրբերու ոսկորներ. և որովհետեւ անունները յայտնի չէին, աւելի կամ չուազ անուանակոչութիւններ անոնց համար: Հետեւ մեղմէ պաշտպան իսկական աղպիւսի մոլորաւանդ պաշտամունքներու. դեղմունքները չեն կրնար ստիպել մեզ ճշմարտութիւնը չտեսնելու:

Մեր մէջ ալ կան Նշխարաց յարգութեան հետքեր, Հռիփսիմեանց և Գալիսեանց յաշարանէն մին յե Լուսաւորչապէն տոմարները, ուր հաւաքուեցան Կարապետի և Աթա. նադինէի Նշխարները: Բայց ուր էր որ այն ձևն ու կերպը զոր ի գործ դրուէ Լուսաւորի, ի հոգ զամբողջի ծածկելով զանոնք և յիմադրան չիբիմներ գնելով անոնց վրայ, պահաւած ըլլար քնդմիշտ մեր մէջ, ու չեբիւէին թանկագին ու ճարտարագործ տիկիներու մէջ փակուած մասանց փշուրներ:

231. ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՅԻՇԱՆԱԿՆԻՐ. Բայց ինչ որ ալ ըլլայ, դաւաճական տեսակէտով անդոնելի ոչինչ կայ այս մասին: Սուրբ Գիրքը, Ս. Հայրերը, Եկեղեցական աւագութիւնը և աստուածաբանական փաստը կը հաստատեն Նշխարներու յարգական օրինաւորութիւնը: Աւետարանը ցոյց կու տայ տեղաւորուած կերպ, որ ամատուցեալ յետոյ մերձեցաւ ի դրոշակ հանդերձից Քրիստոսի (Մատթ. Թ. 20), և Աւետարանի պատմութիւնը կը յայտնակէ թագմաթիւ Երուսաղէմացիներ, որ նք հրապարակները կը բերէին զգիւտաւոր, և դնել պատգարակօք և մահճօք խրեանց, զի ընդ անցանին Պետրոսի՝ դոնէ Հովսեփ նորոհ հասցէ ումեք ի նոցանէն (Գործք. Ե 15). ու Եփեսացի հաւատացեալներու համար կ'ըս-

ուի. «Ի հիւանդս տանել ի քրտանէ նորա թաղիկեակս կամ վարչամակս, և մերժել ի նոցանէ ախտիցն» (Գործք. ԺԹ 12):

Փոյթը զոր նախնի հաւատացեալներ ցոյց կու տային վկաններուն Նշխարները թաղելու և պատուելու համար, և հալածողներուն հակառակ ջանքը՝ ծովակուր ընկղմումով կամ հրակէզ սպառումով ջնջելու մարտիրոսաց մարմինները, խափանելու համար հաւատացեալներու յարգութիւնը, սրբոց դերեղմաններուն վրայ կամ կողքին կանդնուած մատուռները, վկաններու չիբիմներուն վրայ դրոշմուած արմաւենիի ոտներու Նշանները և տէրու նախան ոկգրաւատները՝ որոնցմով հաւատացեալներու յարգանքէն մասնանի չ'ըլլալին ընտրեալներու դամբարանները, ծխական համարյոյր զոր անոնց ոսկորներուն կու տային հուսատեցեալք և դեռ ուրիշ թագմադիմի պարագայներ և հետխոսակեան իշխող որոնք կը քաղուին զրութիւններէ և արձանագրութիւններէ, կը բաւեն հաստատուող համար թէ Եկեղեցոյ մէջ հաւանդ է նք, խարներու յարգութիւնը. և, ըստ եկեղեցու կան օրէնքի ցուցմանց, ինչ որ հաւանդ է և նախկին՝ է ճշմարտ: Եւ իբրեւամբ խի, զի ինչպէս աշխարհ ամենայն իր սիրոյ և մեծաբանաց հաւատարմը իբեկներուն կը փութայ յայտնել՝ անոնց Նշխարներուն ընձեռնած պատուայ և գործով Նշաններով, նոյնպէս նաև Եկեղեցին պարտաւոր է նոյնը ընել, իւր ըմբռնումին համեմատ, իրեններուն:

232. ՊԱՏՏՈՒ ՊԱՏԿԵՐԱՅ. Պատկերներու ինդերն ալ խօսից կարգին կը պատկերն:

Յայտնի է այն մեծ դրդիւնը զոր պատկերաժարատուութեան աղանդը հանեց Ը դարոն, և Նիկիոյ Բ Ժողովին միճուր 787ին, զոր Յոյնք և Լատինք ընդհանրական կը համարեն: Յայտնի են նոյնպէս այն ունցքերը որոնք այնուհետև պատասնեցան մանաւանդ Սրեկելի մէջ, փոխադարձապէս զօրանալովը պատկերները յարգողներուն և անարգողներուն: Այստեղ ծայրայեղութենէ խորշիւ. երբ կը խորհինք թէ Եկեղեցոյ մէջ պատկեր պահելով կուպաշտ եղած չենք ըլլալ, միեւնոյն ատեն չենք կրնար նաև ընդունիլ թէ պէտք է անխտիր ամէն տեսակ պատկեր մոցնել Եկեղեցոյ մէջ, և կամ պատկերներով խճողել տաճարները:

Մեր Եկեղեցին կը խորշի կռնալ և քանդակեալ պատկերներէ, տառօրէն պահելով Հին Օրէնքի արգելքը այս մասին. «Մի՛ արասցես դու քեզ կուռս» (Ելք, Ի 4), այսինքն՝ «պատկերս կռնալս»։ Իսկ գործածած նկարներուն մէջ միշտ կը զանազանէ որմերուն կամ սպասներուն վրայ իբրեւ զարդ գրածները՝ բուն նուիրական պատկերներէն, որոնք իւրաքանչիւր տաճարի մէջ որոշ թիւով, այսինքն ասկաւաթիւ պէտք է լինին։ Դարձեալ, այս վերջինները պէտք է ըլլան կամ Փրկչական և կամ Փրկիչը Աստուածածնի հետ, և ոչ թէ միայն Աստուածամայրը կամ Եւրբերը։ Որովհետեւ նոյնիսկ սուրբերուն նուիրուած տաճարներուն մէջ, սեղանին վրայ եղած պատկերը միշտ Փրկչինը կ'ըլլայ Աստուածամօր հետ միասին։ Այս վերապահումներով հանգրծած, սրբոց պատկերներուն հակառակ չենք վարդապետեալած տեսակէտով, և պատկերայարգները կամ պատկերապաշտները կուսպաշտ նկատելը համաձայն չենք զրոշել որդմտութեան։

233. ՊԵՏԿԵՐԱՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ. Պատկերամարտերուն ամենէն հզօր փաստն էր Աստուածային պատուիրարը. «Մի՛ արասցես դու քեզ կուռս քստ ամենայն նմանութեան որ ինչ յերկինս ի վեր է և որ ինչ յերկրի ի խոնարհ և որ ինչ ի ջուրս ի ներքոյ երկրի, և մի՛ պաշտեսցես զնոսա» (Ելք, Ի 4-5)։ Իսկ պաշտպանները կ'ըսէին թէ ատիկա պատկերներուն համար չէ ըսուած, այլ՝ աստուածներուն, զի պատուիրանէն առաջ որոշ կերպով գրուած է. «Մի՛ եղիցին քեզ այլ աստուածք քաց յինէն», և ի վերջոյ կ'աւելցուի. «Զի ես եմ Տէր Աստուած քո, Աստուած նախածոյ»։ Ի հաստատութիւն նոյն իմաստին՝ պաշտպանները մէջ կը բերեն քերովմէները, որոնց պատկերները Մովսէս դրաւ Տապանակին վրայ (Ելք, ԻԴ, 18), և պղինձէ օժը զոր Մովսէս Աստուծոյ հրամանով կանգնեց, և նոյնիսկ Տապանակը իբրեւ պատկեր աներևոյթն Աստուծոյ, որուն կարծես Լադրիական պաշտօն կը մատուցանէին Հրեաները, զոր օրինակ Տեսու, որ Հայաստանաց զհանդերձս իւր և անկաւ ի վերայ երեսաց իւրոց յերկիր առաջի Տապանակին Տեսուն մինչև ցերեկոյ, ինքն և ծերքն Իւրայէլի» (Յես. Ը 6), ինչպէս և Դաւիթ կ'երգէր. «Բարձր արարէք զՏէր Աստուած

մեր, երկիրպագէք պատուանդանի ոտից նորա, զի սուրբ է» (Սաղմ. ԴԸ 5), ուր յայտնապէս Տապանակին մասին են իր խօսքերը, ըստ այնմ թէ «ի սրտէ իմում եղև չինել տուն Հանդօտեան Տապանակի ուխտին Տեսուն և կայան ոտից Տեսուն մերոյ» (Ա Մնաց. ԻԸ 2)։

234. ԺՈՂՈՎԱԿԱՆ ՈՐՈՇՄՈՒՆՔ. Եկեղեցական աւանդութենէ եղած փաստերը միւս Նիկիոյ Ժողովին որոշման մէջ են, ինչպէս նաև Հնախօսական բեկորներու մէջ՝ որոնք ամէնուրեք կը զանաւորեն և նորերը միշտ ի լոյս կ'ելլեն Հնադարեան մնացորդներու և աւերակներու խաղարկութեանց և պեղումներուն ընթացքին։ Որմանկարներ, վկաներու պատկերներ, Փրկչի և Աստուածամօր պատկերներ կամ զանազան պատմական անցքերու տեսարաններ Հին և Նոր Կտակարաններէն, կենդանիներու կերպարանքներ, խորհրդաւոր նշանակներով ըստմատեանով զարդեր բազմաթիւ են Հին չէնքերու և քրիստոնէական թանգարաններու մէջ. և ասիկա ոչ միայն Լատինաց Արեւմտեան աշխարհին մէջ, այլ նաև Յունաց Արեւելեան Եկեղեցիին պարագային։ Մեր օրոք ալ, զանազան յիշատակարանական մնացորդներու մէջ կը տեսնուին նոյնները. միայն թէ պէտք չէ անդէպ կերպով կատարել պատկերներուն կիրառութիւնը։

Վարեն վեր ելլելով, նախ կենդանիներու և բոյսերու նմանութիւնները իբրեւ լոկ զարդ, ապա մարդոց և Հրեշտակներու նմանութիւնները նոյնպէս որպէս զարդ, ապա անձնուր կերպարանքներ և պատմական դրոշմներու ստուգաբանութիւնները ի յիշատակ ապագայից, յետոյ սուրբերու պատկերները առանց որեւէ յարաբերութեան պաշտամունքի հետ, այլ լոկ իբր յիշատակ, ապա Քրիստոսի խաչին ձևերը։ Յետոյ կու գան Փրկչական նկարներ Աստուածամայրով Հանդերձ կամ առանց անոր, օծուած և սեղանի վրայ դրուած։

Մինչև այստեղ յիշուածները մեր Եկեղեցւոյ աւանդական յիշատակութիւններն են։ Իսկ եկեղեցւոյ մէջ, զանազան անկիւնները պաշտամունքի համար դրուած և օծուած Փրկչական, տէրունական կամ Աստուածամօր կամ ընտրեալներու պատկերները նորամուտ են, յունականէն փոխադրուած մեր

մօտ: Գալով անպատկեր կռիւներուն կամ քանդակածներուն, ասոնք տակաւին չեն մոռնուած մեր մէջ, և առատօրէն կ'երևին մանաւանդ Լատինաց եկեղեցիներէն ներս:

ՅԱԼԱԳՍ ՀԱՆԴԵՐՁԵԼՈՅ

235. ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆ.

Հանդերձեալ կեանքի ճշմարտութեան մասին կը խօսի իմաստասիրութիւնը, երբ հոգիին աննիւթականութեան և անոր անմահութեան վրայ կը ճառէ և կը հաստատէ թէ բանական մարդը չունչանաւ հոգիին՝ մարմինէն ելլելէն և մարմինին դիակնանալէն ետքն ալ, և թէ անդշիւրիմեան կեանք մը կը սպասէ անոր՝ հանդերձալին մէջ:

Յայտնապէս նոյնն է քրիստոնէական մարգապետութիւնն ալ:

Աւելորդ աշխատութիւն մը պիտի ըլլար Ս. Գրոց վկայութիւններով հաստատել այս ամէնը: Աւելի կարեւոր պիտի ըլլար մեզի համար՝ քրիստոնէական յայտնութենէն իմանալ թէ ի՞նչ է հանդերձեալ կեանքի վիճակն ու կացութիւնը, հատուցման ի՞նչ օրէնք կայ, ե՞րբ և ինչպէ՞ս պիտի կատարուի ան, ո՞ւր են հոգիին օթեանները և որքա՞ն են անոնք, մարմիններն ալ պիտի մասնակցի՞ն այդ եղելութիւններուն և ի՞նչ կերպով: Սակայն պէտք է կանխենք ըսելու թէ բովանդակ քրիստոնէութիւնը միևնոյն կերպով չի խորհրդալորէ մասին, և Արմէնապետին ու Ս. Բեկեան Եկեղեցիները կ'անջրպետուին իրարմէ՝ լիազոյն հատուցման ժամանակակիցութիւնը սկզբնաւորութեան մասին:

236. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ. Կարելի չէ այստեղ յառաջ բերել այն զանազան դրութիւնները և կարծիքները, որոնք միշտ ալ դրութիւն ունեցած են, և մոլորը, երկրայականն ու սուղիլը զատել իրարմէ, և յիտոյ ձեռնարկել հաստատելու մեր Ուղղափառ Եկեղեցւոյ դրութիւնը:

Բայց որովհետեւ բազմամասն է հարցը, և մահուան բոլորէն կը տարածուի միշտ և ցաւիտեան ժամանակաց, և իւրաքանչիւր շայտափոխի պէտք է նիւթերու կարգին համեմատ կրկնել կարեւորները, այս պատճառաւ դիւրադոյնին և համառօտագոյնին մտադիր ըլլալով՝ զանց կ'ընենք կապաւորական ընդհա-

Ասոնց մասին հարկ չկայ խօսելու, դի մեր նպատակն է մեր դաւանութեան հետ առընչութիւն ունեցող պարագաներ միայն նկատի ունենալ:

նուր տեսութիւնները, և քայլ առ քայլ յառաջանալու համար կ'ուզենք խօսիլ զանազան կարծիքներու ռազմակերպ մասերուն վրայ:

237. ՎԱՆՃԱՆԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ. Պարտինք յիշեցնել թէ այստեղ մենք պիտի խօսինք առաքելական խօսքերուն մեկնութենէն ծագած Վախճանաբանութեան (Eschatologie) մասին, որ կը վերաբերի աշխարհի մօտալուտ վախճանին և Քրիստոսի գալուստին նկատմամբ առաջին քրիստոնեաներու ակնկալութեան՝ զոր անոնք կը կապէին Աւետարանի յաղթանակին և փառաց լրման, նմանութեամբ Մեախական փառաւոր գալուստին, ըստ նախապաշարմանց Հրէից:

Մենք այստեղ պիտի չքննենք թէ ի՞նչ է դած է առաջիններուն կարծիքը այս մասին, և թէ արդեօք առաքելական խօսքերը ստուգիւ այդպիսի գալուստի՞ մը կ'ակնարկեն: Այսքանոր ստույգ է սակայն թէ ակնկալուած գալուստը մօտալուտ բան մը չեղաւ, և ոչ իսկ ցարդ տեղի ունեցաւ, և նոյնիսկ առաքելներուն համեմատ՝ անորոշ է վերջնական ժամանակը:

Հարկ է որ մենք մեր խօսքը դաւանաբանականին մէջ սահմանափակենք, և ինչ որ հիմա մենք պարտինք իբրեւ քրիստոնէական վարդապետութիւն պահպանել՝ զոյժ միայն յառաջ բերենք: Վախճանական հարցերուն մէջ ոմանք բաժանում մը կը դնեն, այսինքն մարդուն եղածները կը զատեն աշխարհի եղածներէն: Բայց որովհետեւ երկուքին մէջ իրարու հետ խօսուած կէտեր շատ կան, մենք պիտանի և կարեւոր չենք գտնել այդ բաժանումը:

238. ՄԱՀ ԵՒ ՄԱՀԷՆ ՎԵՐՋ. «Կայ մնայ մարդկան միանգամ մեռանիլ»։ փորձառական ճշմարտութիւն՝ զոր կը լուսաբանէ յայտնութիւնը, բացատրելով անոր պատճառը. «Մի միոյն մարդոյ մեղք յաշխարհ մտին, և ի մեղաց անտի մահ, և այնպէս յամենայն մարդիկ տարածեցաւ մահ» (Հռոմ. Ծ 12): Այլուր

ևս կը գրուի. «Գիրտեմք զի եթէ երկրաւոր տաճար շինուածոյս զակտեցի, շինած յԱստուծոյ ունիմք, առանց ձեռագործի յաւիտեանական յերկինս» (Բ Կորնթ. Ե 1), ուր այնպէս կ'երևի թէ քնական բան մըն է մարդուն մահը, որովհետև աճէն երկրաւոր ի հարկէ պիտի լուծուի, մեռնի: Անհնար է մեզի շնորհ տուանիլ թէ ամէն նիւթական բնութեան համար բնական է իր լուծումը, և թէ ըստ այսմ մարդուն համար ալ բնական է մահը: Միայն թէ Մենդոց Գիրքէն կ'իմասնաք թէ առաջնաստեղծ մարդուն վիճակը զերծ պիտի ըլլար մահէն ոչ թէ իրաց կարգին համեմատ, այլ Արարիչին գերբնական շնորհին համեմատ. ու երբ մեղքին պատճառաւ դադրեցաւ գերբնական շնորհը, մարդը դարձեալ իր բնական վիճակին մէջ ինկաւ և յաջորդեց մահը իրել պատուհաս: Ըստ այսմ ա՛ մահը կը կոչուի՝ յախճան բնական և նոյն ատեն արդիւնք դեր լինական:

239. ՄԱՀ ԱՄԷՆՈՒՆ. Արդեօք ըստ մարդիկ պիտի մեռնին, թէ ոչ պիտի ըլլան այնպիսիները որոնք պիտի չմեռնին, այլ ա՛յս կեանքէն նոյնիսկ պիտի փոխադրուին հանդերձեալ կեանքը, առանց միջանկեալ մահուան: Պօղոսի վերև յիշուած խօսքերը երբ բառացի իմաստով առնուին, կը թուին մերժել որեւէ բացառութիւն: Բայց որովհետև Առաքեալը այլուր ինքն իսկ կ'ընդունի ոմանց առանց մահը ճաշակելու աւելից հանդերձեալը փոխադրուիլը, և կ'ըսէ թէ «Մեք որ կենդանիք եմք, մնացեալք ի գալստեան Տեառն ոչ ժամանեմք ննջեցելոցն», և թէ «Մեք որ կենդանւոյն մնացեալ իցեմք, նոքօք հանդերձ յափշտակեսցուք ամպովք ընդ առաջ Տեառն յօգս» (Ա Թես. Դ 14, 16), այս պատճառաւ շատերուն լաւագոյն թուեցաւ ըսել թէ մահ չճաշակողներ ալ պիտի ըլլան: Եւ այս մըտքով է որ Հանգանակին մէջ կ'ըսենք թէ «Գալուց է ի դատել զկենդանիս և զմեռեալս»: Աստուհանդերձ, մինչ Արևելեայք ոմանք կ'ընդունին ոմանց կենդանի մնալը, Արևմտեայք ընդհանրապէս կ'ըսենք թէ մնացածները, թէև վարկեմական մահ մը պիտի ունենան, բայց զերծ պիտի մնան քնդհանուր դատանիքէ՛ն: Եւ մահուան պատուհասէն:

Այս կարծիքներու տարբերութիւնը յառաջ կու գայ Պօղոսի կարգ մը խօսքերուն

տարբեր ընթերցուածներէն, զի ուր ուր մեր սովորական օրինակները ունին «Ամենեքեան ննջեսցուք, այլ ոչ եթէ ամենեքեան նորոգեսցուք յանկարծակի ի փող յետին, քանզի փող հարկանի» (Ա Կորնթ. ԺԼ 52), ուրիշ կերպ կ'ընթանան ուրիշներ. Յոյնը ունի «Ո՛չ ամենեքեան ննջեսցուք, այլ ամենեքեան նորոգեսցուք յանկարծակի յական թօթափել ի փող յետին, քանզի փող հարկանի» և այլն, իսկ Լատինը ունի «Ամենեքեան յարիցուք, այլ ոչ ամենեքեան նորոգեսցուք: Յանկարծակի, յական թօթափել, ի փող յետին, քանզի փող հարկանի» և այլն: Յոյնը ըստ իմաստի համեմայն է մերիներն, և տարբեր է տեսչութեամբ ի իրեն. իսկ Լատինն ընթերցուած օտարացած կը թուի քնագրին, որուն աւելի կը թարմարէ հնագոյն Հայրերուն կարծիքը:

240. ՀՈՒՈՒՄԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ. Շատ աւելի կը տարբերին կարծիքները երբ պէտք կ'ըլլայ որոշել մարմինէն բաժնուած հոգիներուն վիճակը: Լատին եկեղեցին իր աթմեան վարդապետութեան համաձայն կ'ընդունի թէ իր մարմինէն զատուած հոգին անմիջապէս կը դատուի և վճիռ կ'ընդունի իր գործերուն համար. եթէ ըստ ամենայնի արդար է, նոյն յետայն կը ժառանգէ արքայութիւնը, որ է Աստուծոյ երանաւէտ տեսութիւնը. եթէ ծանրը յանցանքներով մեղաւոր է՝ գոխիքի կը դատապարտուի. իսկ եթէ ոչ մին է և ոչ միւսը, այլ թեթև մեղքով մեղաւոր է կամ չէ լըրացուցած ծանր մեղաց ապաշխարութիւնը, կը դատապարտուի Քաւարանի մէջ մնալու ժամանակաւորապէս, մինչև լրումը սահմանուած արգելականութեան, որմէ վերջ իսկոյն արքայութիւն կը փոխադրուի, մաքրուած և արդարացած: Իսկ եթէ անկնունք մահուի է, առանց ներգործական մեղքի, կը մընայ Լիմպոսին մէջ, որ է տեսակ մը արդելաբան մշտնջենաւոր զրկման, առանց տանջանքի: Լրացեալու համար այս խնդրոյն վերաբերմամբ կը հարկաւոր տեղեկութիւնը, պէտք էր ըսել թէ խրաբանչիւր անձի համար կատարելի առանձնական դատաստանը ո՛ր պիտի կատարուէր արդեօք, հոգիին մարմինէն իւրեք տե՛ղը, թէ հոգիին իրեն յատկացեալ տեղը փոխադրուելէն վերջ: Դարձեալ հարկ էր որոշել թէ ո՛վ պիտի ըլլայ դատաւորը. Աստուած՝ ինքնին, մարդեկութեան խոր.

հուրդէն անկախաբար, թէ Քրիստոս, իբրև մարդացեալ Որդի Աստուծոյ: Այս վերջին ենթադրութեան պարապմունք, հա՛րկ է արդեօք կարծել թէ Քրիստոս իւրաքանչիւր վախճանեալի քով պիտի անցնի և դատաստան կարգէ իւրաքանչիւրին համար: Հոռոմէականները թէև կ'ընդունին այս վերջին պարագաները, բայց չեն պնդեր թէ սոսո՞յց են անո՞ք հաստատել ստուգութեամբ, ինչպէս կը պնդեն իմականերու անմիջական որդման մասին:

241. Հին ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ. Բայց այս չէ հին վարդապետութիւնը, որ երբեք չճանչցաւ առանձնական դատաստան իւրաքանչիւր վախճանեալի համար, այլ ճանչցաւ այն դատաստանը միայն որ ներկայ կեանքի վախճանին պիտի կատարէ Քրիստոս մարմններու յարութեան ատեն, և այն ատեն միայն պիտի տայ վճիռը արքայութեան յաւիտենական երանութեան և դժոխքի յաւիտենական տանջանքի համար: Այդ երկու վերջնական օթաւաններէն զուրկ ուրեմն պէտք է կենաց ուրիշ տեղ մը, ուր սպասեն մարմինէն զատուած հոգիները. այդ տեղն է այն, զոր սովորաբար կը կոչենք կայան հոգեւոյ: Իսկ որովհետև պատշաճ չի թուիր այդ կայանին մէջ խառնաձիւթ կերպով ընդունիլ արդարեւոր՝ ամբարշտներուն, և սուրբերը՝ անսուրբներուն հետ, ուստի, թէև ոչինչ յստակօրէն դիտենք վարդապետական տեսակէտով, բայց անբանաւոր չի թուիր մտածել թէ եթէ ոչ դատաստանով և որոշումով, բայց պոնէ ընտրանքով կը պահուին նմանները նմաններու հետ. մինչ բոլորովին անդէպ պիտի ըլլար ըսել թէ ամէնքը առ հասարակ կը տանջուին նոյն անորոշ տագնապով, հասարակապէս հնարաւոր տեսնելով իրենց անձերուն համար սուրբերը՝ տանջանքները, և անսուրբները՝ երանութիւնը: Այս պատճառաւ, ընդհանրապէս կ'ընդունուի իւրաքանչիւր հոգիի տրուած մտքի լուսաւորութիւն մը իր վիճակին մասին, որով դատաստանի օրէն ալ առաջ արդարեւոր կ'ուրախանան երանութեանց ակնկալութեամբ, ինչպէս ամբարշտները կը տխրին տանջանքի երկնաւորով:

242. ՀԱՆԻՅԻՐՁԵԱԼ ԿԵԱՆՔԻ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔԻՆԵՐԸ. Եւ որովհետև անյայտ ապաւ-

նինքրու վրայ կը խօսինք, որոնց մասին ոչինչ կայ յայտնութեան մէջ, այս պատճառաւ պէտք չէ դարձանայ եթէ երեմի մօտեցնուի իրենց տեսութեան տարբերեալ գրութիւններ կազմեն: Բայց այդ տարբերութիւններուն մէջ իսկ բան մը կայ որ հաստատուն է մեզի համար իբրի կոռուս ոտից. այդպիսի իրողութիւն մըն է սա թէ Հոռոմէականաց առանձնական ըսած դատաստանը և անմիջական հատուցումը արտաքոյ է Աւետարանի վարդապետութենէն, և հետեաբար օտար՝ Ուղղափառ Եկեղեցւոյ հնաւանդ դաւանութեան: Սուրբ Գիրքէն յայտնի վկայութիւններ կը հաստատեն զայդ, ինչպէս Պօղոսի խօսքերը. «Այս և մնայ ինձ արդարութեան պատկն, զոր հատուցէ ինձ Տէք յաւուր յայնմիկ արդարն դատաւոր. ոչ միայն ինձ, այլ և ամենեցուն որք սիրեցին զյայտնութիւն նորա» (Բ ՏՄԺ. Դ 8). «Հաստատեաց օր, յորում պարտ է դատել զաշխարհս արդարութեամբ» (Գործք. ԺԷ 31). «Ամենեցուն մեզ յանդիման լինել կայ առաջի ատենին Քրիստոսի, զի ընկալցի իւրաքանչիւր իւրով մարմնով զոր ինչ զործեաց յառաջ՝ եթէ բարի և եթէ չար» (Բ Կորնթ. Ե 10):

Այս մտքով կ'իմանան նաև ոմանք այս խօսքերը. «Սրբա ամենեքին վկայալք ի հաստուցն, չև ևս ընկալան զաւետիսն, Աստուծոյ վստն մեր յաւագոյն համարեալ, զի մի՛ առանց մեր կատարեցիք» (Եբր. ԺԱ 39): Ու Յովհաննէս կ'ըսէ. «Յորժամ նա յայտնեսցի, նման նմա լինելոյ եմք, զի տեսանելոյ եմք զնա որպէս և էն» (Ա Յովհ. Գ 2): Քրիստոս ինքնին ըսաւ. «Երթամ և պատրաստեմ ձեզ տեղի, դարձեալ դամ և առնում զձեզ առ իս» (Յովհ. ԺԴ 2):

Բայց յայտնագոյն և վճռական է նկարաւ գիրը դատաստանին, զոր ինքն Քրիստոս չարչարանքէն քանի մը օրեր առաջ խօսեցաւ, և ուր մի առ մի յառաջ կը բերուին ատենին բացումը, օրէնքներուն, արժէքներուն բաժանումը, գործերուն քննութիւնը և երանութեան ու դատապարտութեան վճիռները և ըսկզբնաւորութիւնը հատուցումներուն. մեղաւորաց մտնելը յաւիտենական անջնջանքներուն մէջ, և արդարեւորեմն՝ յաւիտենական կեանքը (Մատթ. ԺԵ 31-46):

(Շար. 23)

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐԳԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

ՍԵՆԵԱԿԻՍ ՄԷՋ ԱՌԱՆՁԻՆՆ...

ՀԱՅԿ ՕՀԱՆՆԷՍՅԱՆԻ ՑԻՇԱՏԱԿԻՆ

Սինեակիս մէջ առանձինն, կը նիրհէ, թիֆ թափէն գատ, ամէն քան,
Յանախ, լապտերիս լոյսը մարած, խռնչէնքէն ետքը օրուման,
Ես կը հսկեմ ցոլֆերուն պատուհանէն թափանցող:

Ուրկէ՞ կու գամ այն ատեն քաղցր յուշերը այսօր. . .
Տեսիլները պայծառ, սպիտակ վարագոյրի երկայնքէն
Դէպի ինծի կը սահին նշոյլներու սանդուխէն
Եւ լուսինն ալ անոնց, կը հիւսէ հանդերձանքներ ժամեակէ,
Ուրկէ՞ կու գամ այն ատեն, երազանքներս անուշ:

Լուսինը թեթեւ է, երկնային, եթերական,
Եւ սենեակս կը լեցուի խորհուրդով մը, ու ոչինչ
Կը մնայ մտքիս մէջ անձկութենէն որ իրն էր:

Ուրկէ՞ ինծի կրնար գալ երանութիւնը այսօր. . .

Առաւօտը կը մօտենայ, կը հասնի ժամն ուր կարծես
Մեր մեռելներն սիրելի մեզ կը խօսին գաղտնօրէն,
Խաղաղութիւնն գիշերին կ'ըլլայ այնքան, խոր, այնքան,
Որ կը կարծես ես լսել ձայներ ուրիշ աշխարհէ:

ԱՆՏՐԷ ՏԻԻՄԱ

Թրգմ. Ս. Ե. Մ.

* * *

Համբաներու միջև անկոխ,
Ակերուն քով «Տով»ին ջինջ՝
Կ'ապրէր կոյս մ'որ չունէր գովող,
Զինք սիրողներն ալ՝ շատ քիչ:

Մանուշակ մը ժայռի մ' մօտիկ,
Կէս մը պահուած աչքերէն,
Ազուոր աստղի մ' պէս մէկ հատիկ՝
Փայլող երկնի կամարէն:

Եւ ապրեցաւ անյայտ, քիչեր
Իմացան երբ չըկար ան,
Լիսին գերեզման է իջեր,
— Ո՛հ փոխուեր է ամէն բան:

WILLIAM WORDSWORTH

Թրգմ. Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ

Ըզգեզ կ'երգեմ ես նորէն՝
Յաւերժական իմ երազ,
Այս հեռաւոր ափերէն,
Դուն մեր սրբոյն-պատուհաւ:

Որքան հեռու ըլլամ ես,
Այնքան մօտիկ եմ քեզի,
Սիրտըս սիրտդ ողջակէզ,
Թագուհիդ իմ երազի:

Դուն օրօրն իմ մայրական,
Դուն իմ եզրօրը անուն,
Դուն իմ փիւնիկ Հայաստան,
Երգ, Յոյս, Սէր ու Սըրբութիւն:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԱՐԿՈՍ ՊԱՏԿԵՐԱՅԱՆ

(1651 — 1676)

Ժէ. Դարու երրորդ քառորդին Կ. Պոլսոյ մէջ նշանաւոր մանրանկարիչ մըն էր Մարկոս, որ ընդհանրապէս կը յիշուի իբրեւ ծաղկարար կամ պատկերահան: Հայրը կը կոչուէր Բարադամ: Մարկոս ամուսնացեալ էր, և իր որդին Գարրիէլ Դպիր հետեւեցաւ հօրենական արուեստին, և իր կարգին հանդիսացաւ անուանի նկարիչ մը:

Մաղկարար Մարկոս ծնած է Ժէ. Դարու սկիզբները: Իր կեանքի նախնական շրջանին մասին տեղեկութիւններ ի յայտ չեն եկած: Երեմիա Ձէլէպին իր Օրագրութեան մէջ կը պատմէ թէ Մարկոսը, 1656ին, մասնակից եղած է այն դաւադիր ձեռնարկին, որուն նպատակն էր կախարդական միջոցով մը ձեռքնել Եղիազար Վարդապետը (էջ 154):

Դաւադրութեան յայտնուելէն ետք երբ դաւադիրներու պետը պատիժ կը պաշտնայ Մարկոսին, սա կը փութայ երթալ Պոլսոյ՝ եղածները պատմելու Աստուածատուր Վարդապետին (էջ 159, ապրիլ 21). կը վերադառնայ Կ. Պոլիս մայիսի 8ին (էջ 172):

Նկարիչ Մարկոսի մասին իր բարձր գովեստին հետ, ոչ փաղաքական տողեր արձանագրած է Մարտիրոս Վրդ. Ղրիմեցի, իր Աստուածաշուկնչին մէջ (Ձեռ. Ս. Թ. Թիւ 2561):

Ճիսի նկարող սորին, զարմանալի և անհաս արհեստաւորն Մարկոս, որ էր ի նոյն քաղաքէն Կոստանդնուպօլսոյ, թայց յոյժ ստասաց և խարուսիկ, և իբրեւ անյազ տղորուկ եկեր զամենայն զկեանս իմ, և ոչ ասաց շատ, ըստ առակաւորն բանի իմաստնոյն: — Հմմտ. Յուլիան Զեռադրաց Անկիւրիոյ, Բ. Ա. Կթղ. Կիլիկէսեան, Անթիլիաս, 1957, էջ 439-440:

Մաղկարար Մարկոս կը վախճանի 1676ին, Կ. Պոլսոյ մէջ, և կը թաղուի Պալլադիոյ Հայոց Գերեզմանատունը: Տապանաքարին վրայ արձանագրւում է.

Դամբարանս գեղազարդեալ,
որդի Բարադամի կոչեալ
ծաղկարար Մարկոսն աստ եղեալ,
հայր մեղայիւ սա ասացեալ.
Թվին ՌձԻՆ (1676):

— Տես Հայաստանի Կոչնակ, 1955, էջ 729-730, Գ. Բամպուքճեան:

Մաղկարար Մարկոսի ծաղկած և նկարազարդած ձեռագիրներէն կըրնանք յիշել հետեւեւները՝ ժամանակագրական կարգով.

1.— Աւետարան, գրուած Կ. Պոլիս, 1651ին, Լեհցի Տիրացու Յակոբ զրչի ձեռքով, Կեսարացի խաչատուր Երէցի համար: Նկարազարդած է Մարկոս ծաղկարար. — Ձեռ. Ս. Թ. Թիւ 1970:

2.— Աստուածաշունչ, օրինակուած 1654-1660 տարիներուն, Կ. Պոլսոյ մէջ, Ակնեցի Թամուր գրչի ձեռքով, Երեմիա Զէլէպիի մօրեղբոր մահտեսի Ամբակումի պատուէրով, ի վայելումն Յակոբայ կաթողիկոսի: Մաղկած է Մարկոս պատերազան.— Զեռ. Երեւանի, Թիւ 348:

3.— Աստուածաշունչ, օրինակուած է Կ. Պոլսոյ մէջ, 1654-1661 թուականներուն, գրչութեամբ Մելիսոն Երէցի, Եղիայի և Ազարիայի, Ղրիմեցի Մարտիրոս Վարդապետի համար: Նկարազարդումը կաւարած է Մարկոս պատկերազան: Զմեռնային նաւարկութեան մը պատճառաւ գիրքը կը մնանուի և ծաղկներուն ու զարդերուն մէկ մասը աւերակով կը աղեղնայ: Ղրիմեցիին քանի մը տարի ետք կը դիմէ Մարկոս նկարչին և վերստին նորոգել կուտայ եղծուած խորաններն ու ծաղկները: Ստացողին ընդարձակ յիշատակարանը կը կրէ 1670 թուականը, ուր ցաւած սրտով կը պատմէ Ղրիմեցիին իր տանն վեցամեայ վշտակըութիւնը.— Զեռ. Ս. Ե. Թ. 2561:

4.— Մեկնութիւն Երզնգ Երզնյն Գրիգորի Նարեկացւոյ, ընդօրինակուած Յովհաննէս Երէցի ձեռքով, 1657ին, Կ. Պոլսոյ մէջ, Մարգիս Աբեղայի համար: Նկարները գծած է պատկերազան Մարկոս.— Զեռ. Ս. Ե. Թ. 1552:

5.— Աւետարան, գրած և ծաղկած է Կ. Պոլսոյ մէջ, 1671ին, Վանեցի խոջայ Պօղոսի համար, ստանալով 200 ղուշ.— Զեռ. Վենետիկէ, Թիւ 1987. Բաղմալէպ, 1950, էջ 277-278:

6.— Աստուածաշունչ, օրինակուած Կ. Պոլսոյ մէջ, 1676(?)ին, Թէքիրտաղցի Սարգիսի համար: Գրիչ՝ Նահապետ Ուրֆայեցի?: Մաղկումը՝ մասամբ Մարկոս պատկերազանի ձեռքով.— Զեռ. Երեւանի, Թիւ 349:

7.— Խորհրդատետր, օրինակուած Տիրատուր գրչի ձեռքով, Կ. Պոլսոյ մէջ, Պատկերազարդող՝ Մարկոս պատկերազան.— Զեռ. Ս. Ե. Թ. 2275:

8.— Խորհրդատետր, օրինակուած Տիրատուր գրչի ձեռքով, Կ. Պոլսոյ մէջ, Սաչատուր Երէցի համար: Մաղկող՝ Մարկոս պատկերազան.— Զեռ. Ս. Ե. Թ. 2289

Այս երկու վերջիններուն թուականները չեն նշանակուած. յայտնի չէ թէ ի՞նչ մահէն քանի տարի առաջ նկարազարդած է զանոնք:

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ՅՈՒԵԼԵԱՆՆԵՐ

ՆՈՐԻՑ ՄԻ՝ ՊԱՅՅԱՌ ԶՕՐԱԽՈՐ ԳՐԻՉ

Բայց օտարութեան մէջ ձուլուող կորչող սերունդներէ ցաւը հանդիսաւ չի տալիս բանաստեղծին և հոգևոր հովիւին, որի ժողովուրդի մի մասը ազէտ-նեւրով դուրս է նետուած հայրենի օջախներից, և օտար ավերում խամբում ու կորչում են հայրենի բոլոր արբույթիները:

Յոյն ու Պարսիկ և Ասորին
Մեր օրերում,
Նարէն կ'իշխեն մեր միտքերում,
Լեզուն գոր դուռ տըւի մեզի,
Լոյս բամալի,
Կը սընայ կախ դարպասին դէմ
Մեր անցեալին,
Կամ տըրտաւած, խորշակահար,
Դուրս է մետուեր մեր շարկերէն,
Եւ ամսերումը որբուկի պէս
Կուլայ մորէն:

Բանաստեղծի կեանքը հոսում է հենց այդ ոգեմաշ միջավայրում. նա իր ողջ ուժերն ու կարողութիւններն է դնում ամբարտակելու կլանող և հեղեղը:

Ժողովուրդն այս, բաժան, բաժան,
Փոքրած ինքզինք,
Պարպում է սպառ իր հայրերու
Շունչէն կախարդ,
Խըրախտմէն պողպատահումը...

Այսպէս իր երգն էլ երբեմն մեղմախօս է, երբեմն պողպատահումն է, բայց իրականութիւնը թեւաթափ է անում հայրենի ցաւերով միացող հոգին: Եւ նա օգնութեան է կանչում մեծ լուսաւորչին:

Դարձուր Յարէն դէմքդ ազուական
Այս գրքեկիմ վըրայ բըշուտա,
Հնդհուած հագար կըտըրմերու
Մութ, անթափանց,
Արմատախիլ ու գաղթական.

Սըրբէ փռչիմ հայելիին
Հայ համեարին:

Իւրաքանչիւր տողը վշտերով ու լուսերով անկոծուող հեղինակի ու գին, և սիրոյ, երախտիքի անհուն զգացումը՝ մեր դպրութեան հոգեւոր հօր ու հանճարի հանդէպ:

Կ Ա Ր Մ Ի Ր Զ Օ Ր Ա Վ Ա Ր

1975 թուին մեր գրականութիւնը հարստացաւ մի նոր, նշանակալից գործով: Երուսաղէմում լոյս տեսաւ Եղիշարդի «Կարմիր Զօրավար» ծաւալուն պոէմը, ձօնուած Հայ Ժողովրդի պատմութեան ամենանուիրական գրուածքներից մէկին՝ հարկաբանական շարունակ մեր Ժողովրդի ինքնութեան ու հաւատի խորհրդանիշ եղած Վարդան Մամիկոնեանին և նրա վարած Աւարայրի ճակատամարտին:

Հազար ձևերով ներդրուած, բազում երկերի ու երգերի նիւթ դառած, դարերի խորքից լուսարձակելով եկող այս կերպարը, Եղիշարդը ներկայացրել է այնպիսի գործաւիշի ցերեմոնիա՞մբ, այնքան տաք երևէջներով, նիւթի իմացութեամբ ու սեփական խորքի այնպիսի հաւատով, որ հեռաւոր դարերի առասպելացած հերոսը դառնում է կենդանի, հաղորդական ու մտերիմ:

Թւում է դժուր ջերմ ու յուշիչ է դարձել նաև այն պարզ պատճառով, որ իրեն՝ հեղինակի և նրա սերունդի կեանքն էլ, անցած Եղեռնի արհաւիրքներով, եղել է նոյն այդ ճակատամարտի շարունակութիւնը:

Եւ երբ բանաստեղծը նկարագրում է իւր ժամանակուայ ամայացած հայրենիքը, երակների մէջ կայծկւում են, հաւանաբար, իր աւեր ու թափուր մնացած ծննդավայրի անմոռանալի պատկերները, իր ամայացած Վասպուրական աշխարհը.

Բայց աշխարհն Հայ,
Արքայազուրկ է ամագաւ. . .

. . .

Երկիր Հայաց,
Արիւնտ քուր, գլորուղ քաղ,
Ծալլաւած դրօշ ազատութեան,
Դեռ անվըմար կալմիր մուրհակ:

Եւ ահա Կարմիր Զօրավարի գլխաւոր հարցերի հարցը՝ հաւատը փոխելու մերժում ուղարկելուց յետոյ, Հայ նախարարները կանչւում են Պարսից արքունիք, ուր նրանց ընդունում են օտուր հեգնանքով, մահուան ուրուագծերով: Նախարարները աւելի լաւ բան չէին սպասում, բայց չփոթուած են ու չլաւարած: Վարդանը իր խօսքը պիտի ասի: Կանգնած են իրարու հանդէպ Յազնիքում ու Հայոց սպարապետը.

Պառն միաբար զարնուեցամ
Նետերն իրենց մայրաւածմբնում
Եւ իրարու փոխանցեցին
Ձայրայքն ու հուրն իրենց սրտին:

. . .

— Ո՛վ կը գաւ իր աստընայն՝
Կրնայ գաւել մայմեան դիւրին
Իր արքային:

Պատասխանում է Հայոց զորավարը: Ահեղ վտանգ է կախուած երկրի վրայ: Նախարարների մէջ տարաձայնութիւն է: Վասակի դերքը յայտնի է: Ունի իր համախոհները:

Եւ Մամիկոնեան զորավարը որոշում է անձնուրաց մահով յաւերժացընել ժողովրդի ինքնութեան կամքը: Բարոյայէս տապալել ոսոխին և ձախողել նրա նենգ ծրագիրը: Նախարարները հաւատալիցութեան կեղծ խոստում են տալիս, վերադառնում են երկիր՝ պատրաստելու հակամարտը:

Վերադարձել են, բայց պառակտուած են առանց այդ էլ անհամեմատելի զին ուժերը:

Վարդանը ձին հեծած շրջում է գիւղից գիւղ, ոտքի հանելու, կազմակերպելու ժողովրդին:

Կը շրջէր ամ
Երիվարավն իր ամմամն,
Ու կը մայէր սարերում հռժ,
Շիրմաճարեր կիմ փառքերում:

. . .

Ձիւնն վրայ իր սպիտակ
Նման էր ամ ցախառգրին
Մեր աշխարհին:

Յուզախառն է Անգղ բերդի տեսարանը, ընդվզող ժողովրդի նկարագիրը, որը պատրաստուած է անհաւասար կռուի, որը որոշում է մահով յաղթել անյաղթելի թշնամուն:

Շիրիմներէն տարբեր հազար
Եկեր շարուեր էին կարծես
Նարէն կարգով, ռզքերու քով,
Բազմ միմէպէս հռչակն բխող. . .

Ու պատրաստուած են երկրի բոլոր ծայրերում, զաշտերում, տներում, դարբնոցներում: Հեղինակը բոլոր միջոցները օգտագործում է մթնալոյս ստեղծելու: Մի քանի տողով գծում է յաճախ պատմական դէմքերին, յիշում է Թեաւոր ասոյթների մեր պատմութիւնից, իշխանների մտահոգութիւնը, դատողութիւնները, Վասակի և Խորենացու զրոյցը և այլ պահեր:

«Կեանքն սակայն ետ չի մայիր»,
Ըստ Վասակի,
Աչքը սևեռ՝ վաճակամիմ.
«Հիմ արժէքներ չեն յարմարիր
Օրերու մեր»:

Ապա Վասակը յիշում է իր պատանդ գաւազներին, իր առջած կեանքը:

Իր հոգիէն կը քալէին
Մամբաղանդազ հազար դագաղ:

Ու թւում է բոլոր յիշուած չարագործութիւնները: Կարծում ենք այստեղ բանաստեղծը շատ է տուրք տուել աւանդական պատմին, մինչդեռ այս-

օրոտյ իր սուր մտքով կարող էր մի քիչ անաշառ լինել իր գաւազներին արքունիքում թողած մարդկանի հանդէպ :

Ամէնից ապաւորողը սակայն խառն արամադրութիւնն է, ներքին աշխարհը՝ որով բանաստեղծը ձուլել է իր սողները : Զօրեղ սողներից, ցնցող պատկերներից է գլխաւոր ճակատամարտի նկարագիրը .

Դաշուր կարծես

Փոքրացել էր իր լայնքին մէջ,
Լեռներն եկեր իրարու ժով :

. . .

Սուլոցն անեղ փիմներում,

Հրամաններ, աստեր ու միչ ,

Դղրդիւմներ վանաններու ,

Հառաչանքներն իմկողներում,

Խրխիմքը խօլ մտայններու ,

Միախառնուած ,

Կը շիմէին մուսգ մը մօր ,

Ամերկային :

Կարմիր Զօրավարի մահն է նկարագրւում, երկրի վիճակը, մտորումն եւ ու աշօրուայ հայրենիքի գովքը .

Դարեր յետոյ ,

Երկւարովն իր հրեղէն

Կեցած մարէն

Հողին վրայ իր արտաբերում :

. . .

Հոմ եմ շէներն ,

Նոր քաղաքներ ու մօր փառքեր . . .

Բանաստեղծն ինքը իր սեփական կեանքով կեցած ճակատագրի դժուար ուղորտի մէջ, բերած անձնական իր փորձն ու խճաստութիւնը, գործում է օտարութեան մէջ սփռուած իր ժողովրդի բարօրութեան համար և իր ստեղծադրութեան համար էլ վերցնում է նրան յուզող ամենակենսորոնական հարցերը : Եւ այս գործի մէջ յատկապէս դրել է իր ամբողջ սէրն ու կարողութիւնը և յաջողել է մեծապէս : Վարսմիր Զօրավարը Հեղինակի և մեր Սփիւռքահայ գրականութեան նշանակալից նուանումներից մէկն է :

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵՋՈՒՆ ԵՒ ԽՕՄՔԻ ԱՐՈՒԵՍՏԸ

Մի բանաստեղծի յաջողութեան առաջին վկայականը նրա լեզունն է : Լեզուական արուեստի իր յատուկ հիւսուածքը, լեզուական աշխարհայեցողութիւնն ու գիւտերը, այն յատուկ հրանիւթը, որով գրողը շաղախում է իր յուզումներն ու մտքի խոյանքները և տալիս է ընթերցողին :

Կատարեալ բանաստեղծը իր հերթին մշակում է մայրենի լեզուն, հարտացնում է նրա բանաստեղծական խառքը :

Բերում է իր յատուկ վարուելակերպը լեզուի հետ, բացում է նրա նոր

Հնարաւորութիւնները, բերում է իր գոյներն ու ձեւերը և եթէ զօրեղ անհատա-
կանութիւն է, նետում է իր կածաններն ու ծիածանները:

Բանաստեղծութիւնը մեծ սէր է, մեծ զգացում, զգացումի ուժով է
յափուսւմ բանաստեղծի ուժը՝ առաջին հերթին:

Բանաստեղծութիւնը խորհրդածութիւն է, միտք ու խոս-
տութիւն է արտայայտուած մեծ զգացումով ու պատկերով. արանցով էլ տար-
բերում է բանաստեղծութիւնը այլ ձեւերով ստուած իմաստութիւններից:

Պօքլի բարձրագոյն արուեստն է բանաստեղծութիւնը: Եւ նա ունի իր
ներքին շատ նուրբ օրէնքները:

Նա մեծ մասամբ արտայայտում է խօսքի նկարած պատկերներով և
յուզալաղ հաղորդումներով:

Իւրաքանչիւր կատարեալ բանաստեղծ ունի իր ստեղծագործութեան
յատուկ մանրանկարչութիւնը:

Միաժամանակ խօսքի բարձր արժանաւորութիւնն է ստեղծում բանա-
ստեղծութիւնը: Իւրաքանչիւր բանաստեղծ ունի իր խօսքի երաժշտութիւնը, իր
ռիթմն ու չափը:

Ամենակարեւոր սակայն այն է, որ այստեղ որոշումներն ու թուաբա-
նական հաշիւները ոչինչ անել չեն կարող:

Որոշողը՝ մարդկային խառնուածքն է, մարդկային ոգին ու տաղան-
որ՝ նախահայրերի, բնութեան և Աստուծոյ տուածն է որոշողը:

Եւ իր հայրենանուէր գործերից և իր ստեղծագործութիւններից յայտ-
նի է, որ Եղիշարդը ամուր և անկեղծ խառնուածքի տէր է, այդպէս էլ իր ամ-
բողջ գրական վաստակը ունի ամուր բնուորութիւն, համակուած է բարձր աւ-
րամարդութեամբ, նուրբ զգացումներով, շեշտուած անկեղծութեամբ ու ան-
բեկանելի հաւատով:

Տաք ու գունազեղ է նրա բանաստեղծութեան նկարչութիւնը: Նրա զօ-
րեղ ու նրբաշաղ գրիչը հարուստ ու չափ է իր արիւղ նման, յստակ ու ամրա-
կամ, երբեմն կոշտ, յաճախ շատ հանդարտ ու մեղմախօս. բանաստեղծութիւ-
նը ինքը՝ հեղինակն է, իր բարի ու բուխ սողների մէջ առատօրէն շաղ է տալիս
լեզուական իր յօրինուածքները, գիւտերն ու փայլատակումները զարմանալի
թեթեւութեամբ ու բնական, առանց ճիգերի և արհեստական նոտաների: Հայոց
լեզուն մի զարմանալի ոսկեշաղախ է նրա ձեռքերի մէջ և լեզուալէն բանաս-
տեղծը ձուլում է իր ուզած ձեւերն ու ոճերը:

Վերարկուած թեւատր լեզուն, որ սիրելի հակումն է այս սողները դը-
րողին, նայտակ ունի միայն աւելի յստակ հին օրերու վերակոչում մը... քզը-
րում է հեղինակը: Ուրեմն շատ լաւ գիտի իր արածի գինը, թէև սիրում է եր-
լեմն անխոյժ կատակով խօսել իր պոէզիայի մասին: Հաւանաբար սա ևս ներ-
քին ուժի մի հաճելի արտայայտութիւն է:

Եւ իսկապէս, լեզուն ճոխ է, յաճախ վեհ ու բարձր, բայց ոչ երբեք
փրամբարձ: Ընդհակառակը, պարզ է ու ջերմ, ընկալուող ու համակող: Իր
աղատ ու հարուստ լեզուաշաղախի մէջ, նա զարմանալի դիրքութեամբ է դա-
ւաւորում իր ձուլած բառերը, որոնք միշտ ներդաշնակուած են ամբողջութեան
հետ և մի առանձին հմայք են տալիս գործին, քանի որ արւում են ընածին ճա-
շակով և նրա ստեղծած բոլոր բառերն ու հնարանքները բխում են հենց մայրե-
նի լեզուի խորքում եղած հնարաւորութիւններից, իսկ սա ամենաթանկն է որ-
ևէ գրականութեան համար: Միաժամանակ, հետաքրքիր է որ իր թարմու-
թեան հետ, նա երբեք չի տարուել և բնաւ տուրք չի տուել ժամանակակից ռե-
րաններ շարքով ձեւափոխներին. մի նոր ապացոյց որ այդպէս անում են բովան-

դակազուրկ աղքատ հոգիները. Եղիվարդ բանաստեղծը աւելիք շատ ունի: Բանաստեղծը բնաւ դերի չի դառնում աւանդական ձևերին: Շարահիւտում է յաճախ շատ ազատ ու անկախ, բայց գեղեցիկ գումարումներով է բնական անցումներով, հակասութիւն չստեղծելով երբեք, դիտոնանա շարքերով դասական ձևերի հետ:

Եղիվարդի գրեթէ բոլոր գործերում կայ մի լուսաւոր ներդաշնակութիւն, որովհետև համակուած են նրանք հոգու ջերմութեամբ և անկեղծութեամբ: Իսկ ազնիւ ու բարի անկեղծութիւնը ներդաշնակում է ու լուսաւորում կեանքում ռաճէն ինչ:

Ահա մի քանի օրինակ նրա իմաստալից ու գեղեցիկ խօսքերից.

Սալոմէի դէմքը դալուկ,
Իր ցողունին վրայ կախուած
Բաժակ մըմ էր դեղաճմ վարդի:

Պարող Սալոմէի մասին գրում է.

Ան կը պարէր. . .
Շէմքը ամոք ցուրք ձեւերում,
Ալիքն ամոք ձիւն հասակին. . .
. . .

Ահա պարի մի այլ աստիճանը.

Ան կը պարէր:
Ու գրծուար էր ամում մը տալ
Այդ խելագար՝ շռնջանի մըման դարձող՝
Ճերմակ ձեւին. . .

Եւ մարդիկ չէին կարողանում հետեւել միշտ փչրուող ու միշտ շինուող փրփրագեղ այդ ալիքին:

Եղիվարդի լեզուն հարուստ է և շնորհաւատ, ցանկացած պատկերն ու բարդ վիճակը նա գծագրում է շատ դիւրին, թեթև ու տպաւորիչ: Այս գործում շատ կարեւոր է բառերի դասաւորութիւնն ու միջավայրը, բառերը միայն ետ ու առաջ դնելով, բառերի հարևանութիւնը փոխելով կարելի է չահել շատ, կամ բոլորովին կորցնել խօսքի հմայքը:

Իսկ մեր բանաստեղծը բառերը երբեմն այնպէս է գործ ածում որ նրանք աւելի իմաստալից են դառնում: Գետի մասին խօսելիս՝ գրում է.

Ալիքներէն շատազըռոյց,
Աւազներու ռգիմ շարժում:
Կամար մը քոյլ, գոյգ մը պատեր,
Խածած փէշը ժամանակին. . .
Անպատի սրտին՝ ամիդ. . .

Այսպէս է սկսում «Տիպրոնի Աւերակներուն Մէջ» դառնաշունչ բանաստեղծութիւնը:

Կամ բազում դարերի կարծրացած դատանութիւնների խորքով անցնող՝ «Նեղոսի Ափին» ուժեղ բանաստեղծութիւնը.

Նւ արքաներ, քաւրներ տըժգոյն,
Ապառաժեայ քունին խորէն
Կազմած քափօր,
Յիսուն քարու ծամըր քայլով...
...

Խորասկելով կըրանիքը ժամանակին,
Դամբաններում յաւերժական,
Անմեք բուրբ կ'անցնին անա,
Կազմած քափօր,
Որոք երբեմն՝
Բուրգերում ծոցն արմնցին
Այս աշխարհի մութ ապագամ:
Ինձ կը քուր քէ կը բացուին
Շըրքները քաւ մեծ լըռութեամբ... .

Միայն այս մի քանի օրինակից երևում է թէ որքան բազմազան ու բազմախորհուրդ են բանաստեղծի արտայայտչական միջոցները: «Անապատի սրտին՝ անիղձ» մի բառով տրուում է անապատի ամբողջ խորքն ու էութիւնը. և ինչպէս տեսնում ենք, նրա պատկերները պարզ նկարներ չեն միայն, այլ դարերի ընդհանրացումներ են, խորքերի քացայայտում, մեծ նկարագիրներ, պատմութիւն ու փիլիսոփայութիւն: Որքան խորունկ խմսատ ունի տաճար բառից ստեղծած տաճարեկ արտայայտութիւնը: «Սահմանելով իր խաչանիշ, առադարագ երկինք, լուսածաղիկ մոմ... Գիր մը ինչպէս հին խորհուրդի մագաղաթին վրայ ջուրին... »:

Երբեմն մի քանի սուր բառով գծում է նկարագիրը.

Յազկերտ քազմած ցաւին վրայ,
Բարձրահասակ ու խոյաքիթ...
...
Ըստ Մանն Ապահունին
Չարախմոր ու անքափանց...

Յաճախ մէկ տողով ներկայացւում են հոգեկան շատ խորունկ ու նուրբ պաշեր.

Լուս եմ բոլորն,
Իրեցի մարմնի կտրեցուցած մարդոց մեմ:

Եւ դրական ծաւալուն գործին յոյզ ու հմայք տուողը, խորութիւն, վեհութիւն, ասեղծագործական ուժ տուողը հենց այսպիսի տողերն են, որոնք իրար կողքի շարած գուցէ այնքան տպաւորիչ չեն, որքան տեղատի մէջ, իւրաքանչիւրն իր մթնոլորտում:

Մենք օրինակներ սովորականից շատ բերինք, պիտեանալով, որ մեր ընթերցողի խորհրդայն մասը անծանօթ է բանաստեղծի գործերին:

Մի տեղ խորհմաստ բառ է ստեղծւում, մի տեղ թեւաւոր խօսք, մի տեղ հոգեբանական ներազդոյն պահ է նշւում, մի տեղ խոշոր ընդհանրացում է արւում ու վառ պատկերներն են ճառագայթում, բացելով մարդու հոգին, մշտքի թռիչքը, ծփացող սէրն ու կարօտը ու ողջ էութիւնը կնքելով յաւէտ թղթերի վրայ. և այս ամէնը կոչւում է բանաստեղծութիւն, եթէ նա համակուած է ներքին ուժով, մեծ սիրով, անխառն նուիրումով:

Լինում է, որ ամէն ինչ կայ, բայց մեծ սէրն ու նուիրումը չկայ, ուրեմն անկեղծութիւնը չկայ, ուրեմն ոչինչ չկայ բանաստեղծութեան համար, րանցի վերոյիշեալ բոլորը մեծ սիրոյ և մեծ նուիրումի համար են միայն:

Բանաստեղծ նշխարաբեր մօտ ամէնից շեշտուածը հենց տրամադրութիւնն է, պայծառ անկեղծութիւնը, իր խօսքով ասած՝ «Հորիզոնէ մինչ հորիզոն... Հազար ամէ մինչ հազար ամ...»:

Շարքերի մէջ ամենէն ուժեղներից է՝ «Անոնք որ չեն մեռնիր»: Ամուր, ուժեղ գործեր են. առանձնապէս տպաւորել է «Ես Սողոմոնն եմ այս գիշեր»: Նուրբ ու խորունկ ճշմարտութիւններով, իմաստուն խորհրդածութիւններով լեցուն է հենց առաջին գործը՝ «Ես Ենոփան եմ այս գիշեր»:

Խաչոս եմ բոլոր քարիքներէն

Իմ մէջ իմ մէջ:

Ամառն ու թիւնն ամառն հիմնադր

Պատմութեան մէջ իմ ունեւոր:

Ձգացւում է Արեւիկը իր եռուն կեանքով, իր դրականութեամբ, իրեն՝ բանաստեղծի բազմաճոգ կեանքը, հին աշխարհի պատմութիւններն ու արուեստը և ամէնից զլխաւորը՝ աղետաւոր մանկութիւնն ու իր վտարանդի ժողովրդի դժուար ու բարդ ճակատագիրը: Այս ամէնը իրենց զօրեղ կնիքն են դրել նրա ստեղծագործութեան վրայ՝

Ձի Հայ քլլալ պատգամ է և ճակատագիր,

Դարերու դէմ պարգաժ քրօշ:

Խաւարն ի վեր կը բարձրանար

Կարծողիկէն էլ մի քանի,

Գիշերին մէջ հագած գիշեր...

Այս ամէնը իրենց խորը տրամադրութիւնն են բերել, բայց քարեբախտաբար բանաստեղծի կեանքը հարուստ է եղել նաեւ պայծառ էջերով, բարի, դործարար ընթացքով և մեծ բարեկամութիւններով և ստեղծուել է մի հարուստ ու պայծառ դրականութիւն, դիպուկ են հասարակ, դիպուկ՝ հոգեւոր, մտաւոր, պատմական, դրական, լեզուական, ռեալական դաժներ, որոնք կէս դար շարունակ ներկայացրել են մի հարուստ, յուզումնալից, բեղմնաւոր կեանք:

Ներկայացնել այս ամէնը կէս ժամում, տօնական դահլիճում՝ հնարաւոր չէ ու հարկ էլ չկայ:

Հետաքրքիր է որ մեծալարժէ հեղինակը միշտ կատակով է խօսում իր դրժների մասին և արժանի հոգը չի տանում նրանց ճակատագրի համար:

Այդպէս է բանաստեղծութիւնը և այդպէս է ինքը, ստեղծողը: Բա-

նաստեղծութիւնը նուիրումն է ամենասակաշառ և անմնացորդ, իսկ այդպէս նուիրողը երբեք չի հաշուում՝ թէ ի՞նչ տուեց և ի՞նչ առաւ:

Այս գեղեցիկ, սիրալորդ վաստակը սպասում է իր խորը ուսումնասիրողին և շատերը մեծ սիրով կը ստանձնեն այդ պատուաւոր գործը:

Իսկ մենք այսօր ցանկանանք մեր վաստակաշատ յորեւեարին, գրողին ու գործչին, մեր գրչակից եղբօրը՝ Խաչիկ Գրիգորեանին յաղթանակներ:

Ձեր գրիչը պատկանում է բոլորիս, Ձեր դիզած գրական հարստութիւնը ամէն մէկիս հարստութիւնն է:

Դուք իրաւունք չունէք օր կորցնելու: Տուէք անդաւաճան թղթին Ձեր վարպետացած գրչի, Ձեր պայծառ արուեստի հարստութիւնները:

Կը հոսեն կը գնան ժամանակները և կը մնայ միայն գործը և մարդու իրեն առասպելը: Քանի որ իւրաքանչիւր ստեղծագործող, իւրաքանչիւր վառ անհատականութիւն իրենից յետոյ պիտի թողնի իր առասպելը:

ՄԱՐՕ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

(Շար. 3 և վերջ)

ԳԻՏԱԿԱՆ

ՀՈՅԱՄՈՂԵԶՆԵՐՈՒ ԿԵԱՆՔՆ ՈՒ ՄԱՅՐ

ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ԿԱԼԱՆՈՒՄԸ

Վերաւոր գերանամողէղը և չորս ձագ հոյամողէղները որոնք ականատես եղած էին այս խողխողումին՝ վերադարձան ծովալիճը։ Յաջորդ օրերուն անոր մէջ ծայր առաւ նոր ու վերջին բռնամղում մը, զոր երբեք պիտի չգիտնայ։ Այլամողէղին պատուած տեղէն սուր ցաւեր կը մղկտային։ Այլ հաճոյք չառաւ երամակի միւս անդամներուն ընկերութենէն։ Անբացատրելի ուժէ մը քըչուած վերադարձաւ կրաքարձունքի մօրուտը՝ տաղնապեցնող պատճառով մը, զոր երբեք զգացած չէր ասկէ առաջ։

Ինը օր ուշացուց իր մօրուտ երթալը, գոհացաւ կէս քուն մնալով ծովալիճին մէջ, ծուլօրէն քաջքնելով ինքզինք, կիսասոյգ, մէկ տաք տեղէն միւսը և սակայն ցաւը չնուազեցաւ։ Տասներորդ օրը, վերջապէս, մտաւ գետը՝ վերջին անգամ ըլլալով։ Երբեմն կանդ առաւ ծառի մը վրայէն ճարակելու համար։

Ի՞նչ գեղեցիկ էր ան այդ ցաւազին ճամբորդութեան ընթացքին և ի՞նչ վայելօրէն ներդաշնակուած՝ իր շարժումները, երբ ան կը լողար դէպի կրաքարձունքը։ Ան վերջին մեծ արդիւնքն էր միլիոնաւոր տարիներու կատարելագործման։ Հանդարտօրէն, ճօճուելով մէկ կողմէն միւսը, վեհաշուք քնքշութեամբ խարակին մօտէն անցնելով՝ գնաց մօրուտը։

Հոն վարանեցաւ։ Իր հսկայ վիզը՝ վերջին անգամ ըլլալով պտըտցուց բոլորտիւր, կարծես վերայափելու իր Թագաւորութիւնը։ Գետնէն երեսուն ոտնայաժի իր պղտիկ գլուխը վեր, վե՛ր բարձրացուց վերջին խոյանքի մը համար։ Յետոյ, կամաց-կամաց խոնարհեցուց զայն, վայելչագեղ կամարը հանդարտօրէն չըջեցաւ, պոչը քշուեցաւ տիղմին մէջ և վիթխարի ծունկերը սկսան կրկնել։ Վերջին դալարատանջ մղումով մը յառաջացաւ խորունկ յորձանուտին մէջ։

Մութ ջուրերը ծածկեցին իր քրունքները որոնք ա՛յլ երբեք պիտի չկարենային դուրս ելլել՝ եղէգներու պէս։ Վերջնական կալանումն էր։ Յօշոտուած կողմը տակը դնաց. պոչը Թագուեցաւ առ յաւէտ. անհետացաւ նոյնիսկ իր վըղին սիրուն կամարը։ Գիթին գնդաձև ցցուածքը քանի մը վայրկեան վեր մնաց, կարծես թէ կը տենչար, վերջին անգամ, լիաթոք ներշնչել արեւադարձային ծանր օդը։ Յետոյ ան ալ անհետացաւ։ Հանգչելու դացած էր. անոր հուժկու մարմինը պիտի մնար ներփակուած տիղմին մէջ, որ զայն պիտի ողջագուրէր սեղօրէն 136 միլիոն տարիներ։

Միակ ականատեսը գերանամողէղին մահուան, ի՞նչ հեղնանք, փոքրիկ համաձնողն էր, որ կիւկաթ ծառի մը վրայ նստած ապահով՝ կը դիտէր գետերին վրայ երևցող բոլոր արարածներուն մէջ՝ ինքը միակն էր որ սողուն չէր։ Գերանամողէղները ճակատագրուած էին անհետանալու երկրէն, մինչ այս

փոքր կենդանին պիտի վերապրէր. իր շառաւիղները և ազգակիցները պիտի լիցնէին ամբողջ աշխարհը, ամենէն առաջ նախապատմական ստեղծութիւններով, անոնք ալ սահմանուած անհետանալու — տիտանարէշը⁸, քսոնաթանին⁹, արշամին¹⁰ —, և յաջորդաբար կենդանիներով զորս մարդը պիտի ճանչնայ, ինչպէս մամուլը, տիւիտը, փիղը, վայրի եղը և ձին:

ԺԱՅՈՒՆԻՐՈՒՆ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

Բնականաբար, որոշ փոքր սողուններ, կոկորդիլոսին, կրիային և օձին պէս պիտի վերապրէին. սակայն ինչո՞ւ անոնք և փոքր ստեղծութիւնները ապրեցան

⁸ Titanotheres. — titan — տիտան (հսկայ), there — գազամ, երէշ = տիտանագազամ կամ տիտանաերէշ: Մօտ 14 սուր երկարութիւն ունէր. այսօրուան ռեզիդիւրը քէն մնամաւորիւն ունի տիտանագազամին, սակայն անկէ չի սերի:

Նուիմդագազամը (Միացեալ Նահանգներու Wyoming նահանգի (Քոլուրադոյէն հիւսիս) Uinta քաղաքին մէջ առաջին անգամ գտնուած ըլլալուն այս գազամին քրածան, այդ քաղաքին անուամբ ալ Նուիմդագազամ կոչուած է) և տիտանագազամը ապրած են հայամողէզմներու անհետացումէն վերջ՝ նոր կեանքի արշալոյսին, որ կը սկսի 70 միլիոն տարիներ առաջ: Նրկուֆի ալ շատ տգեղ ստեղծութիւններ եղած են:

⁹ Mastodon. — masto — ստեղծ, don — ականջ, ժանի, որսէ՝ ստեղծանաւորէզ, կարն՝ ստեղծանի: Փիղին կը մնանէր, երկայն պտտիմով, ծանրակշիռ ծանիֆով, ու քօշ ականջներով: Տիտանագազամին գրեթէ ժամանակակից. այն շրջանից երբ մերկայիս ապրող կենդանակամ աշխարհին տեսակները պէս փոքրամասնութիւն կը կազմէին. այն շրջանն էր երբ այսօրուան մեծ լեռները կազմուելու վրայ էին և երկրին շերտութիւնը հետզհետէ կը նուազէր: Ն. գիպսոս հարուստ է ստեղծանիի բազմաթիւ ռեզիդիւրով. կ'ընդհի քէ լեռներու մեծ յեղաշրջումը չկատարուած՝ երկար, շատ երկար դարեր ճամբարդութեմէ վերջ այս հրաւայլանման ստեղծարը անցնելէ ետք՝ հարաւային Ասիայէն դէպի հիւսիս, Պէրիսինկի մեղուցին այն տեսնուած ցամաք կամարէզէն մտած է նոր Աշխարհ, ուր սակաւաթիւ են ամբար ռեզիդիւրը:

¹⁰ Eohippus. — eo — արշա, hippus — ձի = արշաձի, նախաձի, որ ազուէսի մեծութիւն ունէր. այսօրուան ձիւն միլիոնաւոր դարերու ընթացքին գտնուած փոփոխութիւններով ազգակի կը սերի արշաձիէն. շատ լաւ ծանօթ է ամբար ինչպէս ձի դառնալը, որովհետեւ իրենցապէս քաղաքի կամ քաղաքի և բրածոների գտնուած են սկսեալ նոր կեանքի արշալոյսին՝ իր շուրհի չափ մեծութեմէն մինչև ամբար կառաձի և մրցամաքի դառնալը: Հետաքրքրութեան համար՝ փոփոխութեան գլխաւոր շրջաններն են. արշաձի՝ 58 միլիոն տարի առաջ, երկաձի՝ 38 միլիոն, միջնաձի՝ 25 միլիոն, ճարաձի՝ 13 միլիոն, արդի ձի կամ ձի՝ 1 միլիոն: Նորաձիւն որպէսզի այսօրուան ճշդագէտ դառնայ, տեսնելու միլիոն տարի պէտք եղած է: Օրինակ, միայն սուր փոփոխութիւնը ցոյց տալու համար բնիկ. արշաձիին կ'ապրէր անտառի մէջ, բազմաթիւ ճամբարներ ունէր. մթնայնութի գրտացումով ու անտառներու հետզհետէ նուազումով արշաձիին հարկադրուեցաւ չոր գետին համար ստեղծանքներ ստեղծել, որոնց մասները իրարու միանալով կամ բովանդակներ կորստելով՝ միակտուր կարծր ելունգի վերածուեցան, զորս սմբակ կը կոչենք:

և մեծ սողունները չբացան։ Այս հարցը կը մնայ աշխարհի գերագոյն տեղծու-
ածներէն մին։ Մօտ 65 միլիոն տարիներ տուալ, այն ատեն երբ Նոր Ժայռերը
կը կաղմուէին, Հոյամողէզները անհետացան։ Անոնց ոչնչացումը ամբողջական
էր՝ և գիտնականները տակաւին համաձայնած չեն զոհացուցիչ բացատրու-
թեան մը չուրջ։ Եռակուտչ¹¹ Հոյամողէզը իր փոթոթաւոր վիզովը, բռնակալ-
մողէզ Արքան¹² իր վախազու ականներովը, պնծեղամողէզը¹³ կիսաշնունակ
դրահովը, մեղմ բազակերպ մողէզը¹⁴, բազկուտը հրէջը, բոլորը անհետացան։

Հանճարեղ տեսութիւններ մէջտեղ դրուած են, որոնցմէ ոմանք գրա-
ւիչ են իրենց յղացողականութեամբ։ Լաւագոյնը զոր կարելի է յիշատակել այն
է թէ փոխանցումներու բարդ յարաբերակցականութիւն մը պատահած ըլլալու
է՝ կենսիչի վանազան երևոյթներուն մէջ տեղի ունեցող, որոնց ընթացքին մեծ
սողունները ձախողեցան իրենք զիրենք պատշաճեցնելու մէջ։ Մեր գիտցածը ու-
րոշապէս այն է որ երկրի կարգ մը մասերու ժայռերուն խորը պահեստ մը կայ,
որ 70 միլիոն տարի կը թուագրէ և որուն մէջ կը գտնուին Հոյամողէզներու ու-
կորներու ճոխ հաւաքածոներ։ Անկէ վերը բազմաթիւ ոտնալապի հաստութեամբ
խաւ մը կայ, որուն մէջ կը գտնուին ամէն տեսակի փոքրաթիւ ոսկորներ։ Եւ
անկէ վեր կու գոյ զիրտի կուտակում մը, որ յաճախ խնդուած է փիղի, ուղ-
տի, վայրի եզի և ձիու ստնաւոր նախորդներու ոսկորներով։ Անկենդան խաւը
համեմատաբար ամուլ ժայռին՝ Հոյամողէզներու մահը ներկայացնող մասը՝
գեո լուսաբանուած չէ։

Անոնց անհետացումէն երկար ատեն վերջ և մարդուն հասնելէն ետք
այն աստիճանին՝ երբ ան հետազօտելու կարող էր բոլորով դարձած Հոյամողէզ-
ներու կմախքները, նորածնական պիտի ըլլար ծագելի մեծ սողունները որոնք
անհետացած էին իրենց յատուկ յիմարութեան մը պատճառով։ Դանդաղաբար
գազանները կ'ապանուին ծագրի նշաւակ դարձած իրեւ ձախողածներ, իրեւ
ստեղծումներ որոնք գոյատեւած չէին, իբր ապացոյց տալով թէ՛ պզտիկ ուղեղ
մը մեծ մարմնի մը մէջ վերապրումը անկարելի կ'ընէ։

¹¹ *Triceratops*. — tri — երեք, cerat — եղջերաւ (անմնացաւ), ops —
դէմ, դէմք = եռակուտչ դէմքով մողէզ՝ կարն՝ եռակուտչ կամ եռեղջիւր։ Նը-
կու մահացու և սրածայր կտուղները կը գտնուէին դուրս ցցուած ալքերուն
աւղղակի վերերը՝ երբեքը՝ երկար դունչի վրան և աւղուքեամբ, բայց տակի
կարն միւսներէն։ Այս կտուղները իր երեք անխորտակելի գէմքերն էին, որոնց-
մով կրնար կեանքը վտանգել մոյմիսկ ամենէն արքայապագու ու օրտառը հո-
յամողէզներու թռնապիտ-մողէզ Արքային։ Անոնց շատ հետաքրքրական կենաց-
մահու մէկ կողմը մամբասանք պիտի նկարագրուի յաջորդիւ։

¹² *Tyrannosaurus*. — tyrann — բռնակալ, բռնապետ, saurus — մողէզ
(saurus իրականութեան մէջ պէտք է քարգամաւի առումն (0—ով), քր աւղալ-
կի յումարէմի տառապարձութիւնն է տառերու հնչապիտութեամբ. s = u, au =
o, i = q (լծորդ), բառը կ'ըլլայ սող. ուն մասնիկը անխցնելով կ'ունենանք սո-
ղուն. saurusի սող յումարէմի մէջ մասնիկ ըլլալու է ունին հաւատար)։

Կենդանիներուն, գազաններուն, առդուններուն և ձուկներուն բոլոր տե-
տակներուն՝ բոլոր ժամանակներուն մէջ ամենէն կատաղիմ, բացարձակ աւժու-
վը և սարապիւնիմ գոր երկիրը տեսած ըլլայ միմյի այսօր։ Մէկ քաթի հար-
աւածով փիղ մը կրնար գգեսմել։ Մառի մը կնդիմ ակռները անցնելով կըր-
նար կիսել գայլ կզակիմ առեւի աւժովը։

¹³, ¹⁴ Այս միապետ, բռնակալ-մողէզ Արքային, *Ankylosaurus*իմ և
*Trochodon*իմ մասին լայն ծանօթութիւններ պիտի տրուին յաջորդիւ։

Իրողութիւնները ճիշդ հակառակը կը փաստեն : Վիթխարի սողունները տիրապետեցին երկրի վրայ 135 միլիոն տարիներ . մարդը վերապրած է միայն երկու միլիոն տարի և այդ ժամանակին մեծ մասը անցուցած է անարժան և խոնարհ պայմաններով : Հոյամողէզները կը մնան ամենէն յաջողակ կենդանի դիւտերէն մէկը, զոր բնութիւնը ստեղծած ըլլայ : Անոնք յարմարեցան իրենց աշխարհին հրաշալի կիթրպերով և զարդացուցին մարմնի հաւասարակշռութեան, շարժման և ուժի բոլոր մեքենականութիւնը՝ պահանջուած իրենց կեանքի ձեռն համար : Անոնք չպատուի են որպէս աշխարհի ամենէն երկար տեւող տեսակներէն մէկը, որոնք տիրապետեցին իրենց անսահման ժամանակամիջոցին, ճիշդ ինչպէս մարդը կը տիրապետէ յարաբերաբար իր կարճ ժամանակամիջոցին :

ՃԵՅՄՁ ՄԻՁՆԸՐ

Թրգմ. ՀՐԼԵՆԴ ՆԱԳԱՇԵԼԵ

(Շար. 3 և Վերջ)

ՏԻՐՈՒՆԻ

ԿԱՐԳ ՎԵՐՋԻՆ ՕԾՄԱՆ ԵՒ ԹԱՂՄԱՆ

ԳԵՐՇ. Տ. ՍՈՒՐԵՆ ԱՐՔԵՊՍ. ՔԵՄՅԱՃԵԱՆԻ

Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան երիցադոյն և բազմաշխատ անդամ Գերշ. Տ. Սուրեն Արքեպս. Քէմհանեան երկարամեայ հիւանդութենէ ետք իր յաւիտենական հանգիստը մտաւ Վարդավառի տօնին օրը, Կիրակի, 1 Օգոստոս 1976, երեկոյեան ժամը 5ին, Փրանսական Սէն Ժովէֆ հիւանդանոցին մէջ: Հանգուցեալը 92 տարեկան էր:

Միաբանութեան անդամները հիւանդանոց փութալով, հանդուցեալ Սրբազանին դազաղը Վանք բերին և երեկոյեան ժամը 6-30ին, ՄայրաՎանքի զանգի ընդհատ զօղանջներուն ընդմէջէն փոխադրեցին Ս. Յակոբեանց Տաճար, Սաղմուններու և Աւետարանի ընթերցումով:

Յաջորդ օր, 2 Օգոստոս 1976, Մեռելոց Վարդավառի, չորս վարդապետներ հոգելոյս Սրբազանի դազաղին շուրջ, փոխն ի փոխ սաղմոսեցին և կարդացին հանգստեան Աւետարանները: Ապա Աւագ Սեղանին վրայ Ս. Պատարաղ մատուցուեցաւ, ժամարարութեամբ Աւագ Թարգման Հոգշ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նաղարեանի:

«Ողորդին՝ պահուն դազաղը բեմ հանուեցաւ և Գերշ. Տ. Ծահէ Արքեպս. Աճէմեան կատարեց վերջին օծման կարգը, սրբալոյս միւռոնով օծելով ճակատն ու ալը հանգուցեալին: Օծման կարգի աւարտին, Միաբանութեան բոլոր անդամները Աւագ Խորան բարձրանալով հոգելոյս Սրբազանին ճակատը համբուրեցին: Ապա Գերշ. Տ. Ծահէ Արքեպիսկոպոս խօսեցաւ դամբանական մը, որով դրուատեց հանդուցեալին մօտ կէս դարու անսակարկ ծառայութիւնը Հայաստանեայց Եկեղեցիին և Երուսաղէմի Ս. Աթոռին, և ըսաւ թէ Սուրեն Արքեպիսկոպոսի վախճանումով կ'անհետանար վերջին ներկայացուցիչը այն սերունդին՝ որ իւրայայտուէ հաւատարմութեամբ և անսակարկ հաւատքով ապրեր ու ծառայէր էր ի բարօրութիւն և պայծառութիւն Ս. Աթոռին:

Դամբանականէն ետք դազաղը կրկին գետեղուեցաւ եկեղեցիի առեանը, և հաւատացեալներ մօտենալով երկիւղածութեամբ համբուրեցին հանգուցեալ Սրբազանին օծեալ ալը:

Հոգեհանգստեան պաշտօնէն ետք, Հ. Ե. Միութեան և Հ. Մ. Ը. Միութեան արիններու առաջնորդութեամբ ու բազմաթիւ ծաղկեպսակներով, պատկառելի և երկարածիղ թափօրը ուղղուեցաւ դէպի Ս. Փրկչի ազգային գերեզմանատուն: Երկու անգամ, նախ ՄայրաՎանքի մուտքին և ապա Սիոնի Դրան կամարին ներքե, հանգստեան Աւետարաններ կարդացուեցան:

Ժամը 11ին թաղմանական թափօրը հասաւ Ս. Փրկչի վանք, ուր, ազգային գերեզմանատան մուտքէն ոչ շատ հեռու փորուած էր գերեզմանը: Հոն, հանգստեան շարականներու երգեցողութեամբ և Աւետարաններու ընթերցմամբ կատարուեցաւ թաղման կարգը, և զրեթէ կէսօր էր երբ Միաբանութիւնն ու ժողովուրդ վերադարձան ՄայրաՎանք տխուր և վշտահար:

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն Գ Ի Ծ Ե Ր

Հոգեւորյա Գեորգ. Տ. Սուրէն Արքեպս. Քէմհանեան ծնած էր Պոլիս, 1884ին և նախնական ուսումը ստացած ծննդավայրին մէջ:

1907ին եկած էր Երուսաղէմ և յաջորդ տարի Յարութիւն Պատրիարքի կողմէ աւագ սարկաւագ ձեռնադրուած ու մինչև 1918 ծառայած Ս. Յակոբի և որբատեղիներու մէջ: 1918ին կուսակրօն քահանայ ձեռնադրուած էր ձեռամբ Մկրտիչ Արքեպս. Աղաւնունիի: Երջնկ. Դուրեան Եղիշէ Պատրիարք 1922ին դարգասկետական աստիճան և ծաղկեայ փիլոն կրեւոր արտօնութիւն շնորհած էր:

1922-1926 կը նշանակուի Պէյրութի Ս. Նշան եկեղեցիի հոգևոր տեսուչ, իսկ 1928-1929ին կը վարէ Պատրիարքական Փոխանորդի պաշտօնը Դաւանկոսի մէջ: 1928ին իր բաժինը կը բերէ Մամլթէյնի Ազգային Բուժարանի հիմնադրումին:

Վերադառնալով Երուսաղէմ, 1929-1931 կ'ըլլայ Միաբանական Ընդհ. Ժողովի Առնեսպետ. 1930-1934 կը վարէ Ս. Յարութեան Տաճարի տեսչութիւնը, 1934-1941՝ Բեթղէմի Ս. Ծննդեան վանքի տեսչութիւնը, և 1941-1951՝ Ս. Հրեշտակապետաց վանքի տեսչութիւնը: 1944ին Տեօբէն Ժողովի անդամ կ'ընտրուի:

Երջնկ. Տ. Տ. Գէորգ Զ. Կաթողիկոսի կողմէ կը ստանայ եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնը 1951ին, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի մէջ: Իսկ 1959ին Տ. Տ. Վազգէն Ա Վեհափառ Կաթողիկոսը իրեն կը շնորհէ Արքութեան պատիւ:

1956ին կ'ընտրուի Ս. Աթոռի գործերու ընդհանուր վարիչ:

1960ին կը քաշուի գործնական ծառայութենէ:

Հանգուցեալ Սրբազանը յառաջացած տարիքին բերումով, վերջին մօտ տաս տարիներուն իր յարկաբաժինէն դուրս գրեթէ չէր ելլեր:

Հ Ա Ն Գ Ի Ս Տ

ԱՂԱՒՆԻ ՄԱՅՐԱՊԵՏ ՃԵՎԱՀԻՐՃԵԱՆԻ

Շաբաթ, 28 Օգոստոսի երեկոյան, Ս. Հրեշտակապետաց վանքի իր խուցին մէջ իր աչքերը յաւիտենօրէն փակեց Ս. Աթոռոյս երիցագոյն Մայրապետ Քոյր Աղանի ձէվահիրճեան: Հանգուցեալը յառաջացեալ տարիքի բերումով առնէ մը ի վեր կը գտնուէր արդէն հիւանդագին վիճակի մէջ: Մահը արդիւնքն էր սրտի յանկարծահաս տաղձապի:

Աղանի Մայրապետ ծնած էր Սեբաստիա, 1898ին: Տարագրութեան զոհ տուած էր իր ամուսինը, իսկ իր միակ զաւակը՝ ինքնաշարժի արկածի մը, Հալէպի մէջ:

Մնալով առանձին, եկած էր Երուսաղէմ 1933ին: 1948ին գիմած էր և բնդունուած Ս. Աթոռոյս Մայրապետներու շարքին, ուր աւելի քան քառորդ դարու բնթացքին ըրած էր իր լաւագոյնը, իր ուժերուն ներած չափովը, օգտակար ըլլալու համար այս Հաստատութեան: Կը մեռնի՝ հեղահամըր ու պարտաճանաչ Մայրապետի մը բարի յիշատակը ձգելով իր ետին:

Հանգուցեալին յուղարկաւորութիւնը կատարուեցաւ յաջորդ օր, Կիւսկի, 29 Օգոստոս, Ս. Կոյսի Վերափոխման տօնին, ճիշդ կէսօրուան ժամուն: Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիին մէջ, Ձաբչարանաց խորանին առջև կատարուած այդ արարողութենէն ետք, վանքի Տեսուչ Հոգչ. Տ. Մեան Վրդ. Ղարիպեանի գլխաւորութեամբ և բովանդակ Միաբան Հայրերու մասնակցութեամբ, յուղարկաւորութեան թափօրը ուղղուեցաւ Ս. Փրկչի Ազգային Գերեզմանատունը, ուր ամփոփուեցաւ առաւապակոծ մարմինը հանգուցեալին:

Տէրը յաւիտենական հանգիստ պարգևէ իր բարի հոգիին:

Ս ՅԱԿՈԲԻ

Ն Ե Ր Ս Է Ն

* Կիր. 1 Օգոստ.— ՎԱՐԴԱՎԱՌ (Այլակերպութիւն Տեառն մերոյ): Օրումն հանդիսաւոր Ս. Պատարագը՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուց Գերշ. Տ. Ծափէ Արքեպս. Աճէմեան և քարոզեց՝ «Որ յայտնեցար ի Թարոր լեռինն» քնարանով, յայտնելով թէ Թարոր լեռան վրայ տեղի ունեցած դէպքը առաւելաբար յարունութիւնն է Բրիստոսի աստուածային նկարագրին: Անդրադարձաւ նաև այն իրողութեան թէ Ս. Յակոբոս Տեսունեղբայր, առաջին Եպիսկոպոսապետը Ս. Քաղաքին, այս տօնին է որ քարձրացած է պատրիարքական Սթոռ:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտօնած «Անդաստան»ին նախագահեց Հոգշ. Տ. Կիրեղ Մ. Վրդ. Գարիկեան:

* Բշ. 2 Օգոստ.— Յիշատակ մեռելոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան: Գերշ. Տ. Ծափէ Արքեպիսկոպոս կատարեց վերջին օծումը հաւգ. Գերշ. Տ. Սուրէն Արքեպս. Քէմհաճեանի:

* Ուր. 8 Օգոստ.— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարաւետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ապանեան:

* Եք. 7 Օգոստ.— Ս. Թադէոսի առաք. մերոյ և Սանդիստոյ կուսին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Արդ. Յովակիմեան:

* Կիր. 8 Օգոստ.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի վերնատան վեր մատուոն մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վիգէն Վրդ. Այքագեան:

* Եք. 14 Օգոստ.— Ս. Որդոց և Թոռանց Ս. Գր. Լուսաւորչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Նուրհան Վրդ. Մանուկեան:

* Կիր. 15 Օգոստ.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Հայկազուն Արդ. Մելգոնեան: Ս. Պատարագը

րազէն ետք կատարուեցաւ Խաղողօրհնէքի աւանդական արարողութիւնը, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեանի:

* Ծր. 21 Օգոստ.— Եփեսոսի Ս. Ժողովոյն (431): ԺԶ տարեդարձ զահակալութեան Ամեն. Տ. Եղիշէ Ս. Պատրիարքին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Մաշտոց Վրդ. Բարիլոսեան:

* Կիր. 22 Օգոստ.— Բարեկենդան Ս. Աստուածածնի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի վերնատան մեր մատուոյն մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան:

* Որ. 27 Օգոստ.— Յունաց Ս. Կոյսի ննջման տօնին առթիւ, ըստ սովորութեան, առաւօտեան ժամը 1.30ին, Միաբանութիւն և ժողովուրդ իջան Գեթսեմանիի ձորը, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ պատարագեց Հոգշ. Տ. Գեղարդ Արդ. Տառնույրեան:

* Որ. 27 Օգոստ.— Նախատօնակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին կից՝ Ս. Էջմիածին մատուոյն մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեան:

* Ծր. 28 Օգոստ.— Տօն Ծողակաթի Ս. Էջմիածնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Հայկասէր Վրդ. Պայրամեան:

— Կէսօրէ ետք ժամը 3.30ին, Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր գլխաւորութեամբ, Լ'իաքանութիւնը ինքնաշարժներով մեկնեցաւ Գեթսեմանիի ձորը ու քիչ ետք «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր պաշտուեցան երեկոյեան ժամերգութիւնն ու նախատօնակը՝ նախագահութեամբ Նորին Ամենապատուութեան:

— Իրիկուան ժամը 7ին, նոյն Տաճարին մէջ պաշտուեցան «Եկեացէ՛ի և Հսկման կարգեր, ապա գիշերային ու առաւօտեան ժամերգութիւններ, նախագահութեամբ Հոգշ. Տ. Հայկասէր Վրդ. Պայրամեանի: Արարողութիւնները աւարտեցան գիշերուան ժամը 9.30ին:

* Կիր. 29 Օգոստ.— ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ: Առաւօտեան ժամը 8ին, Գերշ. Տ. Ծափէ Արք. Աճէմեանի գլխաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր երկկուան նման ինքնաշարժներով իջան Գեթսեմանիի ձորը ու քիչ ետք «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսատար Ս. Պատարագը մատուց Գերշ. Հանդիսապետ Սրբազանը և քարոզեց՝ «Օրհնեալ ես դու ի կանայս» քնարանով, ներկայացնելով Ս. Կոյսը իբրեւ տիպար կիւնը և մայրը թովանդակ մարդկային ցեղին: Ս. Պատարագէն ետք Գերշ. Սրբազանը նախագահեց սրբավայրին առջև կատարուած «Անդաստան»ին:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ կատարուած «Անդաստան»ին, ինչպէս նաև ժամերգութեանէն ետք պաշտուած նախատօնակին նախագահեց Հոգշ. Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. Գաբրիէան:

* Բշ. 30 Օգոստ.— Յիշատակ մեռելոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գեղարդ Արդ. Տառնույրեան: Ապա կատարուեցան հոգեհանգստեան կարգեր, նախ Մայր Տաճարին մէջ և ապա գաւիթը՝

Երանաշնորհ Տ. Կիրեղ Բ. Պարթ. Հօր շիրմին վրայ: Հանդիսապետն էր Հոգշ. Տ. Մաշտոց Վրդ. Բարիխուեան:

* Ծր. 4 Սեպտ.— Է. օր Վերափոխման: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մար Տաճարի Ս. Աստուածածնի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Հայկասեր Վրդ. Պայրամեան:

* Կիր. 5 Սեպտ.— Ը. օր Վերափոխման: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Էարութեան Տաճարի վերնատան Երաշխատր Ս. Աստուածածնի մատուռին մէջ: Ժամարարն էր, ըստ սովորութեան, Տաճարին Տեսուչը՝ Հոգշ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեան:

* Բշ. 6 Սեպտ.— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Ծահէ Արքեպս. Աճէմեան:

* Գշ. 7 Սեպտ.— Ս. Յովակիմայ և Աննայի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Հայր Յովսէփի գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր, ըստ սովորութեան, Տաճարին Տեսուչը՝ Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. Ղարիպեան:

* Ծր. 11 Սեպտ.— Ս. Առաքելոցն՝ Թովմայի, Յակոբայ և Ծմաւոնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Արք. Յովակիմեան: Ապա կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն՝ հանգ. Տ. Սուրէն Արքեպս. Քէմհանեանի հոգւոյն համար, անոր մահուան քառասունքին առթիւ, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեանի:

— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Նորայր Արքեպս. Պողարեան:

* Կիր. 12 Սեպտ.— Գիւտ Գօտույ Ս. Աստուածածնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեան: Երթ ու դարձի թափօրները զիսաւորեց Գերշ. Տ. Ծահէ Արքեպս. Աճէմեան:

* Ծր. 18 Սեպտ.— Նիկիոյ Ս. Ժողովոյն (325): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գեղարդ Արք. Տաւադարեան:

* Կիր. 19 Սեպտ.— Բարեկենդան Ս. Խաչի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի մեր վերնատան մատուռին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Հայկասեր Վրդ. Պայրամեան:

* Բշ. 20 Սեպտ.— Ս. Կոյսի ծննդեան հանդիսատր նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

* Գշ. 21 Սեպտ.— Ծնունդ Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեանի զիսաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժներով մեկնեցան Գեթսեմանիի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսատր Ս. Պատարագը մատուց Հոգշ. Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեան, եպիսկոպոսական խոր ի գլուխ:

* Ծր. 25 Սեպտ.— Տօն Եկեղեցւոյ ի նաւակաւոր Ս. Խաչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Արք. Յովակիմեան:

— Խաչվերացի հանդիսատր նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լու-

ԲՆՏՈՆԵԿՆԵՐ

* Կիր. 15 Օգոստ.— Ռումանիոյ Ամեն. Տ. Ժեսթիկիան Պատրիարքի անուան տօնին առթիւ, քաղաքիս Ռումանական Եկեղեցիի Մեծաւորին կողմէ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Հոգ. Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. Գաբրիէան, Հոգ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան և Տիար Գ. Հինդեան:

* Գշ. 31 Օգոստ.— Անգլիոյ Դեսպան Անթօնի Էլիօթի ծովամոյն ըլլալուն առթիւ, Բրիտանական Ընդհ. Հիւպատոսարանին մէջ քացուած ցաւակցութեան տոմարին մէջ իրենց անունները արձանագրեցին Ն. Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը և Գերշ. Տ. Ծառէ Արքեպիսկոպոս:

սարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս, որ ապա Ս. Խաչի մատուցող քափօրով փոխադրեց Ս. Գլխադրի մատուռէն Աւագ Մեղան:

— Գիշերասկիզբին, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած «Եկեղեց»ի և Հսկման ւարարողութիւններուն նախագահեց Հոգ. Տ. Հայկասէր Վրդ. Պայրամեան:

* Կիր. 26 Սեպտ.— ՏՕՆ ՎԵՐԱՑՄԱՆ Ս. ԽԱՉԻՆ՝ Օրոսան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը՝ Մայր Տաճարի Աւագ Մեղանին վրայ մատուցող Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպ. Ապանեան: Ս. Պատարագի ընթացքին, ընկալեալ տոկոսութեան համաձայն, կատարուեցաւ հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտօն՝ Ս. Աթոռիս և ազգիս հանգուցեալ քարերար Կարապետ և Գրիգոր Մեղոնեան եղբայրներու հոգիներուն համար: Հանդիսապետն էր Հոգ. Տ. Հայկասէր Վրդ. Պայրամեան:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցաւ Խաչվերացի մեծ «Անդաստան»ը, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք.ի:

* Բշ. 27 Սեպտ.— Յիշատակ մեռելոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գլխադրի: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Ասպետ Արդ. Պալեան: Ապա կատարուեցան հոգեհանգստեան կարգեր, նախ Մայր Տաճարին մէջ և ապա զաւիթը՝ Երան. Տ. Կիրեղ Բ. Պորք. Հօր շիրմին մօտ: Հանդիսապետն էր Հոգ. Տ. Կորիւն Ծ. Վրդ. Մանուէլեան:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

«ՅԻՈՆ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆԸ

ՀՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵԻՆԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

- Manuscript - Tom Sturges* — Lorne Shirinian. Toronto, Ont., Manna Publishing, 1971, p. 26.
- Architectural Confrontation in the Old City of Jerusalem* — Aharon Kashtan. Read Sept. 15th, 1967 at the 4th Session XV° Congresso Internazionale di Storia dell'Architettura. Roma, Atti XV° Congresso Internazionale Centro di Studi per la Storia dell'Architettura, pp. 34.
- Around the World in Fitchburg* — Doris Kirkpatrick (Pages 305-320 deal with "The Up-rooted Armenians"). Volume II. Fitchburg, Fitchburg Historical Society, 1975, pp. 451.
- Einige Randbemerkungen Zum Osterlichen Gottesdienst in Jerusalem Vom 4. bis 8. Jahrhundert*. Extracta ex vol. XXXIX Fasc. II — 1973, "Orientalia Christiana Periodica". Author: Gabriele Winkler. Roma, Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1973, pp. 481-490.
- Zur Geschichte des Armenischen Gottesdienstes im Hinblick Auf Den in Mehreren Wellen Erfolgten Griechischen Einfluss* — von Gabriele Winkler. Extract from "Oriens Christianus", Band 58. 1974. Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1974, pp. 154-172.
- Über Die Kathedralvesper in den Verschiedenen Riten des Ostens und Westens* — von Gabriele Winkler. Extract from "Archiv für Liturgiewissenschaft", Band XVI, 1974. Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 1974, pp. 53-102.
- The Mekhitarist Contributions to Armenian Culture and Scholarship* — Notes to accompany an Exhibit of Armenian Printed Books in the Widener Library. Displayed on the 300th Anniversary of Mekhitar of Sebastia, 1676-1749 — Exhibit and text by Kevork Bardakjian, Armenian Bibliographer in the Harvard College Library. Harvard, Harvard College Library, Middle Eastern Department, pp. 26.
- Echo of the Bugle* (Extinct military and constabulary forces in Palestine and Transjordan, 1915-1967) — Marcel Roubicek. Jerusalem, Franciscan Printing Press, 1975, pp. 133.
- Ararat* — Elgin Groceolose. New York, Pocket Books, 1974, pp. 450.
- Cours de Dictionnaires Françaises* — Maurice Grevisse. Gembloux, Belgium, Editions J. Duculot, S. A., pp. 320.
- Atlas de L'Antiquité Chrétienne* — F. Van der Meer et Christine Mohrmann. Traduction de Denise van Weelden-Bakelants et Pierre Golliet. Préface de Henri-Irénée Marrou. Paris-Bruxelles, Editions Sequoia, 1960, pp. 216.
- Unemployment and the Economic System* — B. J. Clayton. Queensland, Australia, printed by J. Pilpel & Co., Perth, Australia, 1975, pp. 15.
- 1975 Annual Report* — United States Steel Corporation, pp. 33.
- The Computational Tools of Engineering* — Michael M. Vartanian. Volume 2 — "Advances in Modern Engineering". Reading, Mass., U. S. A., Addison-Wesley Publishing Company, 1974, pp. 114.
- A Transformational Grammar of Spoken Egyptian Arabic* — Hilary Wise. Publications of the Philological Society XXVI — Oxford, published for the Society by Basil Blackwell, 1975, pp. 197.
- Greece and the Eastern Crisis (1875-1878)* — Evangelos Kofos. With a Foreword by W. N. Medlicott. Tessaioniki, Institute for Balkan Studies, 1975, pp. 283.
- Yearbook of Science and Technology* — Comprehensive Coverage of the Important Events of the year 1972, as compiled by the Staff of the McGraw-Hill Encyclopedia of Science and Technology. New York, McGraw-Hill, Inc., 1973, pp. 468.
- Sechsaundfunzig Thesen Über Das Reich Gottes* — Ernst Staehelin. Basel, Verlag Friedrich Reinhardt, 1965, pp. 37.
- The Gospel According to the Wall Street Journal* — Carnegie Samuel Calian. Atlanta, John Knox Press, 1975, pp. 114.
- The Prologue to the Canterbury Tales* — Chaucer. Edited by the Rev. Walter W. Skeat. Third and Revised Edition. Oxford, at the Clarendon Press, 1949.

- Poetry and Prose* — Pope. With Essays by Johnson, Coleridge, Hazlitt, etc. With an Introduction and Notes by H. V. D. Dyson. Oxford, printed as above, 1953, pp. 188.
- History of the British Empire* — C. S. S. Higham. With 15 Maps. London, New York, Toronto. Longmans, Green & Co., 1953, p. 308.
- The Faerie Queene* (Book I.) — Edmund Spenser. With an Introduction and Notes by H. M. V. Percival. London, Macmillan and Co. Ltd., 1951, pp. 342.
- Les Quarante-Cinq* — Alexander Dumas. Tome Deuxième. Paris, Nelson & Calmann-Lévy. Same as above — Tome Troisième. 1934, pp. 377. [1935, pp. 380.]
- A Tale of Two Cities* — Charles Dickens. Edited with a Life of Dickens, Notes and Other Aids to the Study of the Book by A. B. de Mille. Boston, New York, etc. Allyn and Bacon, 1922, pp. 606.
- Hamlet* — Shakespeare. Edited by A. W. Verity. Cambridge, Univ. Press, 1948, pp. 262.
- The Trumpet-Major* — John Loveday — *A Soldier in the War With Buonaparte and Robert His Brother* — First Mate in the Merchant Service. A Tale by Thomas Hardy. Edited by Mrs. F. S. Boas. London, Macmillan & Co. Ltd., 1951, pp. 379.
- The Rivals* — By Richard Brinsley Sheridan. With Introduction and Notes by Robert Her-ring. London, Macmillan & Co. Ltd., 1952, pp. 131.
- The Matriculation French Course* (Fifth Edition, Twenty-first Impression) — By Ernest Weekley. London, W. B. Clive; University Tutorial Press Ltd., 1931, pp. 347.
- King Henry the Fourth* (Second Part) — By William Shakespeare. With an Introduction and Notes by K. Deighton. London, Macmillan & Co. Ltd., 1949, pp. 195.
- King John* — William Shakespeare. With Introduction, Foot and Marginal Notes, Appendix on Grammar, Versification, Glossary etc. by Rev. F. Marshall and R. G. Gill. Oxford and Cambridge Edition. London, George Gill & Sons, Ltd., pp. 178.
- Three Novels* — a) *Headlong Hall*, b) *Nightmare Abbey*, c) *Crotchet Castle* — Thomas Love Peacock. With an Introduction by John Mair. London, etc. Thomas Nelson and Sons Ltd., 1940, pp. 320. [468.]
- Jane Eyre* — Charlotte Brontë. Chatham, printed in Great Britain by Mackays Ltd., pp.
- A New Way to Pay Old Debts* — A Comedy by Philip Massinger, edited with an Introduction and notes by M. St. Clare Byrne. London, Falcon Educ. Books, 1949, pp. 168.
- The Contribution of the Arabs to Education* — Khalil A. Totah. Teachers College, Columbia University, Contributions to Education, No. 231. New York City, Bureau of Publications, Teachers College, Columbia University, 1926, pp. 105.
- American Poetry and Prose* — Edited by Norman Foerster. Boston, Houghton Mifflin Company, the Riverside Press, Cambridge. Fourth Edition, Complete, 1957, pp. 1664.
- Cognac - Jerusalem* — 17 au 29 juillet 1972. Paris, Routes Chrétiennes, juin 1965, pp. 48 + 8.
- Directory of Armenian Scholars in American and Canadian Academic Institutions* — The Armenian Assembly. Washington, D. C., the Armenian Assembly, 1976, pp. 48.
- Դասագիրք Մայրենի Լեզուի ԲԱԶՆԻ (Ա. Տարի) — Կազմեց՝ Եռլանդիկ Մուլէլ:**
Լոս Անճէլէս, Գալիֆորնիա, Հրատ. Հայ Գրթական Տան, 1944, էջ 84:
- Յառաջ 50 — Փարիզ, Տպ. «Յառաջ», 1976, էջ 402:**
- Ճգնաթիւնը — Աստուծոյ Փրկարարները — Նիգոս Գաղանձադիտ: Յունարէնէ թարգմանեց՝ Մարգար Եարապիսանեան: Թարոնթօ, ԳԱԽ Հրատարակչական Տան: 1973: Մատենաշար Թարգմանական Գրականութեան, Թիւ 1: էջ 93:**
- Նախադրութեան Սրգարան (Ա. - Ե. Գատարաններու համար): Գատարանեց՝ Սարգիս Փանոսեան: Գէյրուք, Հրատ. Սեան Հրատարակչական Տան: Տպ. Սեան, 1971, էջ 91:**
- Խոսուն Սիրը Զի Դիւեր ԲՈՒ Ուր Կ'երթայ (Վէպ) — Փօլ Գուրժէ: Թարգմանեց Արմենուհի Գաղանձեան: Իսթանպուլ, Հրատ. «Կոպէլ», 1972, էջ 285:**
- Խորագրէն Դուռը (Ժամանակակից Վէպ) — Յակոբ Կարապետեց: Վաչինգտոն, 1972: Տպւած Գէյրուք, Տպարան Ատլաս, 1972, էջ 219:**
- Մկերի Ժողովածու (Հատոր Առաջին, Բանաստեղծութիւններ) — Գէորգ Էմին: Երևան, «Հայաստան» Հրատարակչութիւն, 1972, էջ 417:**
- Հիլլադայի Հերոսները (Հին Յունական Առասպելներէ) — Վերա Սիմոնովա: Թուսեթէնից Թարգմանեց Լ. Վ. Վարդանեան: Միլիոն Է. բարձր տարիքի դպրոցականների համար, Երևան, Հրատ. ըստ Նախագրի, 1975, էջ 119:**

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ		
Ալեքս և Մարի Մանուկեան ժառանգատուրաց Վարժարանի և Ընծայարանի Ուսումնական Նոր Տարեշրջանը	Ա. Գ.	214
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ		
Աժդահակն ու Տիգրանը	Եղիշապուր	220
ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ		
Տեսական Աստուածաբանություն	ՄԱՂԱԶԻԱ ԱՐԶԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ	227
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ		
Սեմեական մեջ Առանձինն. . .	ԱՆՏԻԵ ՏԻՄԱ	
• • •	Թրգմ. Ս. Ե. Մ.	233
!	ՈՒԻԼԻԸՄ ՈՒԸՐՏԶՈՒԸՐԹՆ	
	Թրգմ. Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	234
Հայաստանին	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	234
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ		
Մարկոս Պատկերահան	Ն. ԱՐԶ. ԾՈՎԱԿԱՆ	235
ՅՈՐԴԵԼԵԱՆՆԵՐ		
Նորից մի պայծառ զորաւոր գրիչ	ՄԱՐՕ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ	237
ԳԻՏԱԿԱՆ		
Հոյամողէզներու կեանքն ու մահը	ՃԷՅՄԶ ՄԻՉՆԸՐ	
	Թրգմ. ՀՐԱՆԴ ՆԱԳԱՇԵԱՆ	246
ՏԻՐՈՒՆԻ		
Կարգ վերջին օծման և թաղման Գերշ. Տ. Սուրեն Արքեպս. Թեմահանեանի		250
Հանգիստ Աղանի Մայրապետ Ճեվահիրճեանի		252
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ		
Եկեղեցականք-Բեմականք		253
Պաշտօնականք		256
ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ		
Յանկ «Սիոն»ի Խմբագրութեան և Գ. Կիւպէնկեան Մատենադարանին կողմէ Ստացուած Գիրքերու		257
Բովանդակություն		259

C O N T E N T S

EDITORIAL

The new scholastic year at the Alex and Marie Manoogian Seminary	A. K. 214
---	-----------

POETRY

Ajtahag and Dickran	Yeghivart 220
---------------------	---------------

THEOLOGY

Rudiments of Theology	Archbp. Maghakia Ormanian 227
-----------------------	-------------------------------

POETRY

In my room, alone	André Dumas Trans. by S. A. M. 233
••	William Wordsworth Trans. by M. Manoogian 234
For Armenia	Mourad Manoogian 234

PHILOLOGY

Margos the Illuminator	Archbp. N. Dzovagan 235
------------------------	-------------------------

ANNIVERSARIES

The poet Yeghivart	Maro Markarian 237
--------------------	--------------------

SCIENCE

The life and death of the Dinosaurs	James Michener Trans. by H. Nakashian 246
-------------------------------------	--

OBITUARIES

His Grace Archbp. Souren Kemhajian	250
Sister Aghavni Jevahirjian	252

Monthly news from the Armenian Patriarchate	253
---	-----

Books received by the C. Gulbenkian Library	257
---	-----

Contents	260
----------	-----

Yearly subscription: Dollars 10 U. S.
All correspondence should be addressed to:
Ara Kalaydjian, The St. James Press
P. O. Box 14001, Jerusalem — Israel